CORNELIS CH. GOSLINGA

PAPACHI SASSEN

DRIE ONRUSTIGE JAREN OP CURAÇAO: 1870-1873

Van de weinige gebeurtenissen die de Curaçaose samenleving in de laatste dertig jaar van de vorige eeuw in beroering brachten, verdient ongetwijfeld vermelding de volksopwinding die volgde op het ontslag van Procureur-Generaal Mr. WILLEM SASSEN Jz. Dat een ernstige verstoring der openbare orde slechts zelden oversloeg tot grove daden van geweld, zodat van het afkondigen van de staat van beleg kon worden afgezien, was niet alleen het gevolg van het moderate optreden van het openbaar gezag, dat door beknibbelende Nederlandse politiek zeer zwak was, maar nog meer te danken aan de Curaçaose volksaard die warm loopt in woorden, maar voor daden een tropische huivering heeft.

Het optreden van de Procureur-Generaal SASSEN na het plotse-ling ontslag van de verdienstelijke Gouverneur DE ROUVILLE, waarmede hij zo bevriend was, vormt een wonderlijk en moeilijk te verklaren contrast met zijn voorafgaande loopbaan. Allermerkwaardigst mag het geacht worden, dat een bekwaam en ijverig ambtenaar bij de rechterlijke macht, wiens carrière een gestage opklimming in belangrijkheid van functie vertoont tot ze tenslotte culmineert in de hoge positie van Procureur-Generaal in de kolonie Curaçao en Onderhorigheden – alleen de Gouverneur stond boven hem – zijn ergernis over een ministeriële beslissing uitte op een dermate opschudding verwekkende wijze, dat de openbare orde op Curaçao geruime tijd danig in gevaar is geweest en dat oproer en rebellie meer dan een jaar lang zo goed als dagelijks dreigden. Het blijve de psycholoog voorbehouden een dergelijke reactie bij zulk een hooggeplaatst man te verklaren. De historicus heeft slechts de taak de feiten in hun onderlinge samenhang te onderzoeken en weer te geven in het licht van zijn vergaarde kennis omtrent toedracht, oorzaak en gevolg. Daarbij is het onvermijdelijk enige aandacht te schenken aan de achtergrond waartegen deze eilandelijke tragedie zich afspeelde, namelijk de

voortdurende spanningen met Venezuela, waar de bannelingen van vandaag de wettige regering van morgen konden vormen en zij die nu de macht uitoefenden, morgen hun ballingschap op Curaçao konden uitzitten.

De eerste jaren na de afkondiging van de emancipatie verliepen in ongestoorde rust. De koloniale verslagen van deze jaren vertonen een matte monotonie die de belangstelling in de Westindische parels nauwelijks vermag te prikkelen. In internationaal verband gezien was er een latente spanning veroorzaakt door de politieke onrust in Venezuela, een spanning die zo nu en dan tot kleine erupties aanleiding gaf. In 1863 was een vijfjarige burgeroorlog – ‘la guerra de los cinco años’ – beëindigd met een overwinning der Federalisten onder Generaal FALCÓN. De met die oorlog verband houdende winstgevende smokkelhandel – vooral in wapenen en ammunitie – waarbij het Curaçaose handelshuis J. A. JESURUN & ZONNEN zich nog al bekend en misschien berucht maakte, kon voorlopig worden ingekrompen. Het feit dat Nederlandse onderdanen, voornamelijk Antillianen bij die handel en bij de gebeurtenissen in Venezuela nauw betrokken waren geweest, had de Nederlandse regering in Den Haag nog al eens hoofdpijn bezorgd, doch met de verheffing van FALCÓN tot president kon minister VAN DER MAESEN DE SOMBREFF de Tweede Kamer mededelen, dat de goede verstandhouding tussen Venezuela en Curaçao was weergekeerd.¹ De op het einde van FALCÓN's bewind volgende anarchie met de daarmee verbonden klachten van de steeds wisselende ‘wettige’ regeringen in Caracas over de gedragslijn die het koloniale bestuur van Curaçao volgde – dat zich zoveel mogelijk onzijdig trachtte te houden – brachten weer talloze moeilijkheden met zich mede.

In die voor Venezuela zo verwarde en voor Curaçao zo moeilijke tijd benoemde de Nederlandse regering als opvolger van CROL, de Gouverneur van de Emancipatie, de toenmalige Procureur-Generaal Mr. ABRAHAM MATHIEU DE ROUVILLE, ongetwijfeld een uitstekende keuze. Immers, met DE ROUVILLE kwam een man aan het hoofd van de kolonie te staan, wiens bekwaamheid buiten enige twijfel was. Hij had een hoogstaand karakter, was van een onkreukbare eerlijkheid en had op rechtskundig gebied zijn sporen verdiend. Door zijn meer dan tienjarig verblijf in de kolonie kende hij deze en de koloniale problemen door en door. Een eervolle carrière als hoofd der politie en van het Openbaar Ministerie had hij daar achter de rug. Daartegenover bleek echter spoedig, dat

hij zeer gevoelig was voor op- en aanmerkingen betreffende zijn beleid. Dikwijls beschouwde hij deze als gericht tegen zijn persoon en dientengevolge was hij niet zelden gauw beledigd. Zijn benoeming in februari 1866 bereikte de kolonie eerst twee maanden later en pas op 16 april van dat jaar aanvaardde de nieuwe Gouverneur zijn hoge ambt, waaruit zijn plotseling ontslag, gevolgd door zijn aftreden op 24 november 1870, zulke tragische gevolgen voor de toenmalige Procureur-Generaal SASSEN met zich zou slepen.

De brede belangstelling die DE ROUVILLE voor de ontwikkeling van de kolonie koesterde, kwam door de fatale ontwikkeling in de betrekkingen met Venezuela niet tot ontplooiing. Mocht hij in lokaal opzicht een zekere zelfstandigheid hebben, alleen geremd doordat het Moederland de 'koorden van de beurs' stevig in eigen handen hield, in de relaties met Venezuela was de Gouverneur volkomen afhankelijk van de Minister van Koloniën en de Nederlandse regering. De weelde van een eigen standpunt mocht hij zich niet veroorloven en al was hem dan vergund zijn zienswijze in Den Haag kenbaar te maken, het bleef voor hem altijd een vraag of men die daar ernstig in overweging nam. Deze afhankelijkheid van de Gouverneur ener kolonie duizenden kilometers van het Moederland verwijderd van een Minister wiens aandacht – vanzelfsprekend – veel meer in beslag genomen werd door de belangrijker Oostindische bezittingen was des te hinderlijker, daar DE ROUVILLE door het herhaalde aftreden van ministers in een periode van ongeveer vier jaar niet minder dan vier meesters had te gehoorzamen. Toen hij een jaar Gouverneur was geweest, veroorzaakte de bekende motie KEUCHENIUS een crisis die weliswaar niet tot gevolg had, dat het toenmalige Ministerie VAN ZUYLEN-NYEVELT-HEEMSKERK aftrad, doch de Minister van Koloniën TAKRANEN werd niettemin vervangen door HASSELMAN. Het incident GEERTSEMA gevolgd door de motie BLUSSÉ had het aftreden van dit Ministerie tot gevolg, zodat HASSELMAN verdween. In 1868 trad het Ministerie BOSSE-FOCK op en DE WAAL werd Minister van Koloniën. Deze interesseerde zich echter zo goed als uitsluitend voor de Oost; iedere middelbare scholier kent hem vanwege zijn 'agrarische wet'. In de koloniale geschiedenis van de West staat hij echter met zwarte kool aangestipt als de man die het zinkende schip verliet. Hij heeft tegenover DE ROUVILLE een houding aangenomen, die deze zeker niet verdiend had en toen hij na vele aarzelingen eindelijk het – verkeerde – besluit nam en DE ROUVILLE ontsloeg, vroeg hij enige dagen later eveneens eigen ontslag. Was het de vrees voor rechtsherstel, dat de ontslagen Gouverneur dacht te vinden? "Mijne belangstelling in het welzijn en den bloei van het gewest waarover UHEG het bestuur voert, ik geef U daarvan gaarne de verzekering, zal onverflauwd blijven," schreef hij in zijn laatste brief aan DE ROUVILLE en het klinkt als een hoon.²

Op DE WAAL volgde VAN BOSSE die in ieder geval de verdienste heeft dat hij zijn Gouverneur – in dit geval WAGNER – niet in de steek gelaten heeft, zij het dan dat hij hem in de hooglopende meningsverschillen met SASSEN en de daarvan een gevolg zijnde ordeverstoringen, met goede raad steunde doch niet met de daadwerkelijke, i. c. militaire macht die WAGNER noodzakelijk oordeelde.

De redenen die tot het ontslag van DE ROUVILLE leidden, kwamen in het kort hierop neer, dat de Gouverneur van de kolonie Curaçao en Onderhorigheden naar de mening van de Minister van Koloniën (en de Nederlandse regering) niet al te volgbaar bevelen uit het Moederland uitvoerde, doch erover wenste te discussiëren. Dat deze bevelen geen rekening hielden met bepaalde tradities in de kolonie en met de belangen van Nederlandse onderdanen aldaar, scheen Den Haag niet te interesseren. De Gouverneur moest op ministeriële bevel overgaan tot uitzetting van een aantal Venezolaanse ballingen, daar deze door de 'wettige' regering in Caracas – waaronder moet worden verstaan de clique die op dat moment daar de lakens uitdeelde – beschuldigd werd van samenzwering tegen haar gezag. Tot deze ballingen behoorden o.a. ANTONIO LEOCADIO GUZMÁN, stichter van het bekende dagblad *El Venezolano* en oprichter van de Partido Liberal, en diens zoon ANTONIO GUZMÁN BLANCO.

In deze uitzettingsaffaire speelde een duidelijke rol de Nederlandse zaakgelastigde te Caracas, de heer ROLANDUS. Diens adviezen schijnen de Minister van Koloniën DE WAAL er uiteindelijk toe hebben gebracht niet alleen ballingen uit te wijzen, doch ook om DE ROUVILLE te ontslaan. Immers, DE ROUVILLE, verre van een persoonlijke vriend van ROLANDUS, was het meestal op alle punten die deze te berde bracht, oneens. Waar ROLANDUS uitzetting adviseerde, verdedigde DE ROUVILLE de goed Nederlandse en Curaçaose traditie van gastvrijheid. Curaçao was nu eenmaal – en tot op zekere hoogte is het dat nog – een eiland van ballingen, waar allen die om politieke redenen uit hun vaderland waren gestoten, of dit vaderland nu Venezuela, Colombia, Santo Domingo of Haïti heette, een gastvrij toevluchtsoord vonden. ROLANDUS' adviezen waren er natuurlijk op gericht om de Venezolaanse regering te vriend te houden in een volkomen verkeerde calculatie op haar bestendigheid. Geen wonder dat, na haar val, deze Nederlandse zaakgelastigde 'persona non grata' was bij de nieuwe regering. Hij moest vertrekken en vond een toevlucht op Curaçao, waar DE ROUVILLE hem eerst een paar vertrekken in het Gouvernementshuis ter beschikking stelde en waar hij later enige tijd vertoefde in de villa 'Belvédère', eigendom van het Gouvernement en dank zij zijn goede relaties met WAGNER door deze tijdelijk aan hem afgestaan.

Niet alleen DE ROUVILLE, niet alleen de Koloniale Raad, doch de gehele Curaçaose bevolking was tegen de bevolen uitzetting en in meer dan één schrijven aan de Minister van Koloniën werd deze zienswijze op duidelijke en ferme wijze naar voren gebracht, zonder dat dit echter baten mocht. De Gouverneur, hoewel hij zich verzekerd wist van de steun der Curaçaose bevolking, moest zijn persoonlijke overtuiging geweld aandoen en een niet met de omstandigheden rekening houdend bevel uit Den Haag gehoorzamen.

Merkwaardigerwijs ging DE ROUVILLE, nadat GUZMÁN BLANCO Curaçao verlaten had om in zijn vaderland vrede te prediken met het zwaard³, er niet toe over om de vader een verblijf te ontzeggen, ondanks de forse ministeriële opdracht die – dit is veelbetekenend – echter geen tijdslimiet inhield.⁴ Was het, omdat de Koloniale Raad zich zo scherp verzette en zelfs de bevoegdheid van de Minister in twijfel trok om tot een dergelijke strenge maatregel over te gaan? Het bekende lid ROJER, schoonvader van de Venezolaanse generaal SUTHERLAND, een aanhanger van GUZMÁN BLANCO, beklagde zich openlijk in scherpe bewoordingen over het gebrek aan inzicht bij de Nederlandse regering en haar zaakgelastigde in Caracas, die haar verkeerd had voorgelicht.

Op verzoek van het lid DE VEER werd 5 februari 1870 een vergadering belegd van de Koloniale Raad onder voorzitterschap van de Gouverneur om de uitzetting van 'eenige vreemdelingen' te bespreken. Op deze vergadering werden nogmaals krasse termen gericht aan het adres van de Nederlandse regering, speciaal de Ministers van Buitenlandse Zaken en Koloniën. De heer ROJER merkte hier op: "De uitzetting van de vier Venezolanen beschouw ik te zijn als geheel onwettig." En verder zeide hij: "De onwettigheid van dat bevel is voor mij te meer onaangenaam, omdat hetzelfde is uitgelokt door onzen Consul-Generaal in Venezuela." ⁵

Niet alleen de Gouverneur en de Koloniale Raad, maar ook de bevolking protesteerde. Niet minder dan 292 ingezetenen richtten zich in een protest tot Koning WILLEM III ten einde de uitzetting ongedaan te maken.⁶ Als naschrift op deze petitie schreef *De Curaçaosche Courant* van 19 februari 1870: "Wij koesteren de hoop, dat de vrees der adressanten, dat er in Venezuela wraak zal genomen worden wegens de uitzetting van de Venezolanen uit deze kolonie, niet verwezenlijkt zal worden. Immers, de Venezolanen die zich alhier bevinden, hebben kunnen opmerken dat, wel verre van dien maatregel goed te keuren, de bevolking van het eiland over het algemeen de uitzetting betreurt." Op het verzoekschrift werd afwijzend beslist.

Hoe heeft nu DE ROUVILLE zich in deze netelige kwestie gedragen? Zijn standpunt was bekend in Den Haag, het was eveneens bekend bij de leden van de Koloniale Raad en de bevolking. Maar als plichtsgetrouw ambtenaar en zetbaas van de Nederlandse regering heeft hij zich gekweten van een moeilijke taak zo loyaal als die regering zulks verwachten mocht. Hoe zeer het hem persoonlijk ook tegen de borst stuitte, beijverde hij zich nochtans om

“met stiptheid de zienswijze der regering te volgen.”⁷ In die zin heeft hij dan ook de Procureur-Generaal opdracht gegeven om de Venezolaanse ballingen bij zich te ontbieden om hen persoonlijk het besluit van de regering mede te delen.

Waarom deze persoonlijke mededeling? DE ROUVILLE's correspondentie aan de Minister geeft het antwoord. In een geheim schrijven waarschuwde hij de Minister, dat het zeer wel mogelijk was, dat GUZMÁN BLANCO de nieuwe President van Venezuela zou worden en dat maatregelen tegen hem in dat licht moesten worden bezien. Niet alleen op de ‘geduchte spanningen’ in de kolonie, maar meer nog wees hij de Minister op de mogelijke consequenties die zijn handelwijze voor de kolonie zou kunnen veroorzaken.⁸

Doch het is vergeefs en eindelijk bepaalt DE ROUVILLE dan, zeer tegen zijn zin, de termijn van uitzetting op uiterlijk 15 februari. De voornaamste vogel, GUZMÁN BLANCO, was toen echter reeds gevlogen. Enige andere ballingen vertrokken vóór of op die datum, sommige openlijk, andere heimelijk. De enige die achter bleef, was de vader ANTONIO LEOCADIO GUZMÁN. DE ROUVILLE zette hem niet uit, doch plaatste hem onder streng politietoezicht.⁹ Zeer tegen zijn zin. “Voor het eerst sinds de tijd van Bolívar,” schreef hij de Minister, “worden lieden met uitzetting gestraft en dat in strijd met de van ouds bekende Curaçaosche gastvrijheid, zoo als die vóór mij altijd werd toegepast, t.w. uitzetting alléén voor hen die orde en rust in de kolonie verstoren.”¹⁰

Wat was het, dat de ergernis van de Minister opwekte en wel in zodanige mate, dat hij besloot de Gouverneur zijn ontslag te geven, nadat deze toch zijn instructies had gevolgd? Waren het de herhaalde opmerkingen in de brieven van DE ROUVILLE, waarin deze weliswaar vrijmoedig, maar toch met verschuldigde eerbied, een van de Minister verschillende mening kenbaar maakte? Was het, omdat hij herhaaldelijk verzekerde, dat genoemde ballingen orde en rust op Curaçao *niet* verstoorden? Was het de heimelijke ontsnapping van de voornaamste balling? Waren het de moeilijkheden die weldra ontstonden tussen DE ROUVILLE en de uitgezette zaakgelastigde ROLANDUS?¹¹ Wat betekende de beschuldiging van de Minister aan het adres van de Gouverneur, dat deze zich had vereenzelvigd “met het systeem van agressie der partij uitgeweken Venezolanen”?¹² Wat wilde de Minister, toen hij DE ROUVILLE verweet de Koloniale Raad te veel te hebben ingelicht? Wat bedoelde hij, toen hij sprak van de ‘haast’ die de Gouverneur betracht had met de bevolen uitzetting?¹³ Waarom heeft hij het

over een "doorgaande miskening" van DE ROUVILLE's relaties "zowel jegens het Opperbestuur als jegens Nederlandse en vreemde autoriteiten"? Het zijn vragen, waarop ondanks het doorlezen van de uitvoerige briefwisseling het antwoord een gissen blijft. Dit echter staat vast: de houding van DE ROUVILLE in de uitzettingsaffaire heeft de ontstemming van Den Haag gewekt. Per K.B. van 17 september werd DE ROUVILLE ontslag verleend. In zijn plaats werd voorlopig benoemd een hem ondergeschikt ambtenaar, de Gezaghebber van Sint Maarten, oud-sergeant H. F. G. WAGNER.

Het was de eerste maal, dat een Gouverneur van de Kolonie ontslag kreeg vóór zijn ambtsperiode was afgelopen. Doch waar onder vorige omstandigheden de wisseling van hoogste ambtenaar in de kolonie met onverschilligheid en lauwheid door de bevolking werd begroet, groeide nu een merkwaardige reactie. Van deze reactie maakte zich een niet altijd welsprekend vertolker de niet-Curaçaoënaar WILLEM K. C. SASSEN Jz., Procureur-Generaal en ambtshalve Ondervoorzitter van de Koloniale Raad.

DE ROUVILLE had zich gedurig zijn ruim veertienjarig verblijf in de kolonie aller achting en veler vriendschap verworven. Of van populariteit gesproken kan worden, is de vraag; zeker heeft hij deze nooit gezocht. Zijn samenwerking met de Koloniale Raad was niet alleen een ambtelijke, zij was innig verweven met wederzijdse waardering en gevoelens van vriendschap. Dit blijkt duidelijk uit de woorden die de Gouverneur uitsprak in de zitting van de Koloniale Raad van 28 oktober en eveneens uit de reactie van de Raad.¹⁴ Onder doodse stilte ging de Gouverneur daar de redenen na welke de Minister in de ontslagbrief noemde: de 'doorgaande miskening', de 'blijken van hooggaande opgewondenheid' waarvan DE ROUVILLE's briefwisseling blij zou hebben gegeven, die "de grenzen van hetgeen in ambtelijke briefwisseling gepast en geoorloofd is," overschreden.¹⁵ Dan verdedigde DE ROUVILLE zich in de Raad tegen deze aantijgingen. Hij achtte zijn trouw, zijn eerlijkheid, zijn waarachtige vaderlandse gevoelens in twijfel getrokken en gevoelde zich door de termen en omstandigheden waarin hem ontslag werd verleend uiterst gegriefd.

De reacties van de Koloniale Raad lieten aan duidelijkheid niets te raden over. Weer was het ROJER die het algemene gevoelens uitdrukte met: "Ik beschouw het den heiligen plicht van den Raad, dat hij zijn stem verheffe tegen dusdanige onwaardige behandeling." En ondanks het vermaan van de Ondervoorzitter,

Mr. SASSEN, tot kalmte en bedaardheid, vervolgde ROJER met klimmende hartstocht: "Opnieuw heeft de Minister van Koloniën het bewijs geleverd, dat hij de man niet is die in een liberaal Ministerie zitting kan nemen ..." Hierna verklaarde de Ondervoorzitter, dat het beter was de zitting met gesloten deuren voort te zetten. Het publiek ontruimde toen de tribunes.¹⁶

Ook SASSEN maakte zich tot woordvoerder van de vox populi. Al onthield hij zich van kritiek op het beleid van de Minister, de woorden van lof die hij DE ROUVILLE toezwaaide, getuigden niet minder klaar van zijn en de algemene gevoelens: "Ik heb in hem gevonden een man naar mijn hart, een edel en voortreffelijk mensch in den volsten zin van het woord, een man van grote rechtschapenheid, uitstekende kunde en schranderheid, van een open, loyaal en rondborstig karakter, van vrijzinnige verlichte, opgeklaarde en bovenal verdraagzame denkbeelden, wars van hoofschheid, minzaam en zachtzinnig jegens zijn onderhebbenden en beziel met de zucht om elkeen, waar hij slechts kon, te helpen en te verplichten ..." ¹⁷ Na een bewogen zitting besloot de Raad tenslotte met eenparigheid van stemmen om:

- 1° een votum van dankzegging aan de aftredende Gouverneur in de notulen te doen opnemen voor zijn wijs beleid en voorzichtig bestuur,
- 2° een adres van leedbetuiging aan de Koning te richten wegens de voordracht van de Minister in zake de Gouverneur en
- 3° en corps een bezoek aan de aftredende Gouverneur te brengen om hem het innig leedwezen van de Raad te betuigen over het voorgevallene.

Tot de bevolking, uit welks midden de scheidende Gouverneur zo vele blijken van belangstelling en sympathie mocht ontvangen, richtte deze zich met een afscheidswoord waarin hij zijn 'hartgrondige dank' uitsprak voor alle welwillendheid en vertrouwen door hem ondervonden. "Het past mij," merkte hij daarbij op, "zonder oordeel over de regtmatigheid van dat ontslag, 's Konings wil te eerbiedigen en dus, binnen de eerste acht dagen der aankomst van den tijdelijk en interimair aangewezen persoon, zijnde de Heer H. F. G. Wagner, Gezaghebber op St. Martin (N.G.) mijn Gouvernement aan hem over te dragen. Maar voor ik aan dezen harden last (dien de Minister mij had kunnen besparen) voldoe, wensch ik aan de inspraak van mijn hart gehoor te geven en is het mij een behoefte om U innig en warm te danken voor de vele bewijzen van ingenomenheid en welgezindheid, die ik ge-

durende al den tijd van mijn bestuur, van zoo velen uwer, op zoo krachtdadige wijs heb ondervonden.”¹⁸

In *De Onpartijdige* verscheen een ander bewijs van de plaats die de scheidende Bewindsman in het Curaçaose volksleven innam in de vorm van een kreupelrijm, dat aldus eindigt:

Wij wraken luid de wijs
waarop Gij zijt behandeld.
En starend op het pad
gestaag door U bewandeld,
Getuigen wij geroerd:
dat hadt Gij niet verdiend.¹⁹

Daarna bleef voor DE ROUVILLE niets anders over dan zich te kwijten van wat hij noemde ‘dezen harden last’: de overdracht van het bestuur aan de nieuwe Gouverneur. Hij vertoefde daarna echter nog ruim vier maanden op het eiland en scheepte zich eerst 17 april 1871 met zijn gezin in. Hem werd uitgeleide gedaan door Gouverneur WAGNER en de Koloniale Raad en bij het passeren van het Waterfort werd een saluut gegeven.²⁰

Met het ontslag van DE ROUVILLE en de overdracht van diens bestuur aan zijn opvolger eindigde de eerste fase van een drama welks fatale ontwikkeling toen niemand vermocht te voorzien. DE ROUVILLE, hoe gegriefd ook, aanvaardde zijn ontslag als een ‘fait accompli’ en al mocht hij dan ook de intentie gehad hebben om in Nederland recht te zoeken, de gebeurtenissen die weldra op Curaçao plaats vonden en waarvan hij het begin als ambteloos burger meemaakte, gingen volkomen buiten hem om. Zeker dacht niemand, dat na de opwinding over uitzetting en ontslag, dit muisje nog zulk een ellenlange staart zou hebben.

Het optreden van Mr. SASSEN gooide roet in die verwachting.

Mr. WILLEM K. C. SASSEN Jz. bevond zich, toen boven vermelde gebeurtenissen plaats vonden, nog slechts kort in de kolonie. Hij had een succesvolle loopbaan achter de rug als advocaat, lid van de Provinciale Staten van Limburg en buitengewoon lid van de gemeenteraad van Maastricht. Bij K.B. van 9 juni 1870 was hij benoemd tot Procureur-Generaal en daardoor ambtshalve Ondervoorzitter van de Koloniale Raad, de Gouverneur voorzitter zijnde. Bij aankomst in de kolonie telde hij reeds vijftig jaar; hij beleeft de rooms-katholieke godsdienst, toen een niet alledaags verschijnsel bij hoge ambtenaren. In een plechtige zitting van de Koloniale Raad van 7 september 1870 was hij door Gouverneur

DE ROUVILLE geïnstalleerd als opvolger van de heer J. H. BEAUJON, die om gezondheidsredenen zijn ontslag had genomen.

Zowel DE ROUVILLE als SASSEN waren alumni van dezelfde Alma Mater, de universiteit van Leiden, zeker een voorname schakel in de vriendschap die beide mannen bond. Beiden waren op gevorderde leeftijd in de kolonie gekomen na een carrière in de rechtspraak en na in gemeentelijke en gewestelijke betrekkingen werkzaam te zijn geweest. Een zekere affiniteit, geboren uit een gelijkgericht cholerisch temperament – bij SASSEN evenwel veel sterker dan bij DE ROUVILLE – en een gelijke opleiding en loopbaan moet hen sterk tot elkander hebben getrokken.

Na zijn installatie als Ondervoorzitter van de Koloniale Raad had SASSEN met enige woorden dank gebracht aan Z. M. de Koning voor de onderscheiding hem bewezen – de gewone gemeenplaatsen – waarna hij zich tot DE ROUVILLE had gewend met woorden van waardering die zeker dieper gemeend waren. Hij prees DE ROUVILLE's 'wijs beleid boven alle lof verheven' en stelde vast, dat de Gouverneur om zijn uitmuntende kwaliteiten bij de regering in het Moederland hoog stond aangeschreven. Deze woorden werden geuit, lang nadat de uitzetting haar beslag had gekregen en terwijl Minister DE WAAL reeds tot het ontslag van DE ROUVILLE had besloten.

De maidenspeech van SASSEN was voorts merkwaardig om de opvatting die daarin naar voren gebracht wordt omtrent de functie van de Raad. SASSEN zag deze vergadering als "eene huishouding of als een familieraad," een soort van klein parlement, een Tweede Kamer als in Nederland met enige rechten die dit lichaam toenmaals ook in Nederland had. Dit was niet precies de idee van de Nederlandse regering; met dergelijke rechten kon de Raad wel eens lastig worden. Daarom hield men in Nederland zo lang mogelijk vast aan een bescheidener functie van de Koloniale Raad in meer adviserende zin. Dit fundamenteel verschil van opvatting doet beter verstaan de vrijheid die SASSEN zich veroorloofde in zijn redevoeringen. Zij was naast sympathie voor DE ROUVILLE en verontwaardiging om het ingrijpen van de Nederlandse regering in de delicate relaties met Venezuela, verantwoordelijk voor de reeks van conflicten tussen de Procureur-Generaal, die als Ondervoorzitter lid was van de Koloniale Raad en zich spreekbuis van de bevolking gevoelde, en de nieuwe Gouverneur, die de Nederlandse opvatting huldigde, zich niet verplicht achtte door adviezen van de Raad en deze een stem betwistte in zaken die hij achtte te vallen onder zijn uitsluitende competentie.

De opwinding veroorzaakt door uitzetting en ontslag verhinderde natuurlijk niet het doordraaien van de ambtelijke molens.

DE ROUVILLE had de Gezaghebber van Sint Maarten op de hoogte gesteld van zijn eervolle promotie, gefeliciteerd en hem medegedeeld, dat Z.Ms. *Kijkduin* onderweg was om hem op te halen. Voorts had hij het betreurd, dat hij de villa 'Belvédère' niet te zijner beschikking kon stellen, omdat hij daar momenteel zelf woonde wegens enige reparaties aan het Gouvernementshuis. Niettemin zou hij aldaar enige vertrekken voor hem op orde doen stellen.

HERMANUS FRANÇOIS GERARDUS WAGNER was sergeant geweest bij de troepen op Curaçao in garnizoen, waarna hij was overgegaan in burgerlijke dienst als opzichter der cultures op Aruba. Vervolgens was hij ontvanger geweest op Sint Eustatius en daarna achtereenvolgens Gezaghebber op Aruba, Bonaire en Sint Maarten, toenmaals in die volgorde een promotie. Op het laatste eiland had hij zekere verdienste geboekt bij de reorganisatie van de politie, wat door DE ROUVILLE was goedgekeurd. In 1867, een jaar na zijn benoeming, had DE ROUVILLE Sint Maarten als Gouverneur bezocht en toen met de Gezaghebber kennis gemaakt.

Ongetwijfeld had WAGNER als Gezaghebber blijk gegeven van bestuurs- en organisatietalent, al was dit tot ontplooiing gekomen op een zeer beperkt terrein. *De Onpartijdige*, die haar naam niet altijd eer aan deed, gaf dit toe. Zijn bestuur als Gezaghebber was 'billijk en rechtvaardig.'²² Bovendien bezat WAGNER genoeg gezond verstand om de beperking te zien van zijn zeer summiere opleiding. In 1869 had hij DE ROUVILLE verzocht hem niet het ambt van Raad van Justitie en Kantonrechter op te dragen, wat in die dagen vaak met het ambt van Gezaghebber verenigd was. Als redenen had hij opgegeven een volkomen gebrek aan juridische scholing, terwijl hij ook van mening was, dat de uitoefening van het ambt van Gezaghebber door de beide andere ambten in gevaar kon worden gebracht.²³ DE ROUVILLE was toen dermate ingenomen geweest met deze opvatting, dat hij WAGNER's besluit ter kennis had gebracht van de Hoge Raad in Nederland en aan de Gezaghebber zijn ingenomenheid met diens opvatting had betuigd. Misschien was daardoor wel de aandacht van de regering in Nederland op de gewezen sergeant gevallen en had DE ROUVILLE aldus, onbewust, het pad voor zijn opvolger gebaad.

Alvorens WAGNER het bestuur van DE ROUVILLE zou overnemen, vond er nog een zitting plaats van de Koloniale Raad, door SASSEN gepresideerd, met als voornaamste agendapunt een ontwerpadres aan de Koning betreffende de eervolle ontheffing van

DE ROUVILLE uit zijn ambt. Dit adres, voorgelezen door de heer JESURUN, vertolkte geheel de gevoelens van de Raad en werd zo goed als ongewijzigd aangenomen. Het gaf de naar Curaçao onderweg zijnde WAGNER een voorproefje van de moeilijkheden die hem met een onvriendelijke Raad en Ondervoorzitter te wachten stonden. De uitdrukkingen van het adres waren welsprekend genoeg. Van een 'droevige indruk' wordt melding gemaakt, van een Gouverneur 'aan eed en plicht getrouw'. Consideratie voor DE ROUVILLE wordt verzocht wegens zijn vele verdiensten. Of dit adres in Nederland ooit gelezen is? Wij betwijfelen het. Er was daar een regeringscrisis aan de gang. DE WAAL was afgetreden, een nieuwe regering was in de maak en het was de tragiek van de omstandigheden, dat zowel in Nederland als in de kolonie de droeve erfenis van de afgelopen gebeurtenissen werd geschoven op de schouders van een Minister en een Gezaghebber die geheel buiten de verwickelingen van uitzetting en ontslag hadden gestaan.

Met de gebruikelijke plechtigheden had 24 november 1870 de overname plaats van het Bestuur van de Kolonie Curaçao en Onderhorigheden. In een zitting van de Koloniale Raad die in de geschiedenis van de Antillen onvergetelijk zou worden, rustte op de Ondervoorzitter WILLEM SASSEN de taak de nieuwe voorzitter te installeren. Bij die gelegenheid sprak SASSEN de befaamde rede uit, die het beginpunt werd van de voortdurende wrijvingen tussen hem en de nieuwe Gouverneur.

SASSEN begon zijn toespraak op zakelijke wijze. Hij deelde de nieuwe Gouverneur mede, dat hij in deze vergadering van de Koloniale Raad van hem 'den bij de wet voorgeschreven eed' moest vorderen. Alvorens daartoe over te gaan, wenste hij eerst een kort woord tot de Raad te richten.

Het was dit korte woord dat voor WAGNER zo al niet beledigend toch op zijn minst als zeer pijnlijk moest worden gekwalificeerd. Het was ook zo volkomen overbodig. WAGNER immers stond geheel buiten de kwesties, hij was een 'homo novus' op wie om redenen die alleen Minister DE WAAL kende, de last was gevallen de desolate inboedel van die Minister te redden. SASSEN's beweegreden is onverklaarbaar. Was het zijn opgekropte stemming, zijn ergernis en verontwaardiging om wat was voorgevallen? Hij was een cholerisch man die snel warmliep. Of kwam daar nog bij, dat hij zich gepasseerd gevoelde? DE ROUVILLE was van Procureur-Generaal Gouverneur geworden. Had SASSEN op een herhaling

gehoopt en was de meester in de rechten teleurgesteld, omdat de Minister een oud-sergeant had benoemd?

In warme, wat overdreven bewoordingen stak SASSEN de lof-trompet over DE ROUVILLE. Doch in de loop van zijn vrij langdurige rede begon hij zich op te winden en verloor hij de zelfcontrole die hij bij de aanvang nog bezat. In scherpe bewoordingen hekelde hij de Minister, "eene geïsoleerde stem, die zich ergens in den duistere tegen hem [DE ROUVILLE] laat hooren, heeft geene de minste waarde en vermag niets tegen de algemeene volksstem, die zich luid uitsprekt, en de veelvuldige blijken van sympathie, die den waardigen man bij zijn wedervaren zijn gegeven." En dan valt SASSEN uit: wat DE ROUVILLE betrof, deze zou "moeijelijk te evenaren, onmogelijk te overtreffen zijn."

In het kort komt SASSEN's betoog hier op neer: Wij hadden een uitnemende Gouverneur; de afgunst van de Minister heeft hem zijn ontslag berokkend; 's Konings gunst is op U gevallen, meneer WAGNER. Wel, doe Uw best, al hoewel het U moeilijck zal vallen naast DE ROUVILLE een goed figuur te slaan.

WAGNER's antwoord was nietszeggend. Hij had de woorden waarschijnlijk van te voren opgeschreven en kon onmogelijk voorzien, dat de Ondervoorzitter buiten de gebruikelijke routine van de installeringsplechtigheid zou gaan. Doch hoe de nieuwe Gouverneur zich gevoeld heeft tijdens de redevoering van SASSEN blijkt uit zijn correspondentie met de Minister. Daarin schreef hij over de "partijchap voor den afgetreden Gouverneur" en hoe die door de Procureur-Generaal geleid en bij de Koloniale Raad "om zoo te zeggen kunstmatig opgewekt en in leven wordt gehouden." Hij achtte de houding van SASSEN op zijn minst vreemd. Het duurde niet lang, of verscheidene kleine kwesties deden de ergeris van beide zijden tot een diepe vete groeien.²⁴

Allereerst ergerde de Gouverneur er zich aan, dat SASSEN hem de titel gaf van Excellentie, waar deze toenmaals luidde Hoog Edel Gestrenge. Wat SASSEN bewogen heeft dit te doen, blijft een raadsel. Was het om de spot te drijven met de man die boven hem stond en die hij een 'parvenu' achtte? ²⁵

Vervolgens kwam de kwestie met de Amerikaanse stoomboot *Virginus*. Dit schip was misschien een kaper, speelde in elk geval een duistere rol in de troebelen die nog steeds in Venezuela plaats vonden en WAGNER vroeg zijn Procureur-Generaal inlichtingen. SASSEN antwoordde daarop, dat het zijn taak niet was de Gouverneur in kwesties van internationale of volkenrechtelijke aard voor te lichten, veel minder de Gouverneur te zeggen, wat hem te doen

stond. Terecht merkte WAGNER op, dat hij niet naar SASSEN's mening gevraagd had omtrent hetgeen hij moest doen.²⁶ Daarop deed SASSEN de Gouverneur een mededeling toekomen, die in toon en vorm zeker te kort schoot in eerbied. Vooral ergerde WAGNER zich aan het slot van SASSEN's missive: "Als ik in Uw geval ware . . .," een opmerking van een dermate persoonlijk karakter, volgens de Gouverneur, dat ze niet duldbaar was in officiële correspondentie en een duidelijk blijk "van miskenning door UEGA van Uwe dienstverhouding tot 's Konings vertegenwoordiger in deze Kolonie." Aan het eind van zijn antwoord aan SASSEN waarschuwt WAGNER: "Ik verzoek UEGA diensvolgens ernstig in volgende correspondentie met mij, zich wel te onthouden van elk persoonlijke bemerking en van alles wat niet bepaaldelijk behoort tot het dienstontwerp door U behandeld."

Niettemin ging SASSEN voort in de volgende correspondentie betreffende de *Virginus* met opmerkingen die WAGNER zeker ergeren moesten. Zo merkte hij o.a. op het gevoelen voor te staan van de afgetreden Gouverneur eerder dan dat van waarnemend Gouverneur: "Immers is het om een voorbeeld te geven alleen de Heer Minister van Koloniën die mogt Z.E. afkeuren, dat ik Uwe zienswijze in de zaak der *Virginus* niet beaamd heb, bevoegd zoude zijn te verklaren, dat mijne beschouwingen op eene hoogst onvolledige en onjuiste opvatting der gebleken feiten . . . berust hebben."²⁷ Op deze ontactvolle en onvoegzame opmerking reageerde WAGNER scherp en terecht: "In UEGA daarentegen kan noch mag ik de bevoegdheid erkennen aan mij zoodanige bemerking te rigten, die toch wel niet eerbiediger of gepaster wordt door de toevoeging der woorden: Het zij met allen eerbied gezegd . . ."

Toen de Minister van Koloniën kennis kreeg van SASSEN's houding ten opzichte van de waarnemend Gouverneur, werd hem het ernstig ongenoegen van Z.M. betuigd met de kennisgeving "dat van zijne verdere gedragingen zal worden afhankelijk gesteld de beantwoording der vraag, of het in het belang van het gezag der regeering wel wenschelijk kan worden geacht hem in zijn ambt te continueren." Van deze waarschuwing heeft SASSEN de ernst niet beseft.

Enige tijd ging alles zijn rustige gang, de ambtelijke correspondentie tussen P.G. en Gouverneur bleef vrij van persoonlijke opmerkingen en aan de oppervlakte bleek niets van wat er broeiende was. Doch begin april 1871 werd bekend dat bij K.B. van 7 maart WAGNER tot Gouverneur was benoemd en zijn tijdelijke positie

dus was bestendigd. Dit feit vernietigde wel volkomen de hoop van SASSEN – zo hij die gekoesterd heeft, wat wel waarschijnlijk is – op een einde aan de carrière van de gewezen sergeant en op zijn eventuele benoeming. Van toen af gingen de verhoudingen zich toespitsen. Daarbij was het ongetwijfeld niet toevallig, dat DE ROUVILLE die al die tijd op het eiland had vertoefd en met WAGNER ambtelijke, doch met SASSEN vriendschappelijke betrekkingen had onderhouden, eindelijk vertrok. Zeker heeft hij zijn onstuimige vriend geremd en gematigd. Toen deze invloed verdween kwam er spoedig een crisis. Niet meer dan een kleinigheid was nodig om deze te veroorzaken.

Merkwaardig is, dat deze kleinigheid door de Minister van Koloniën, zo ver van het toneel van spanning verwijderd, veroorzaakt werd. In de loop van de maand april ontving de Gouverneur een schrijven van de Minister waarin hem werd gelast een onderzoek in te stellen naar het gedrag en de levenswijze van de Procureur-Generaal.²⁸

Wat had de Minister tot dit zonderlinge verzoek bewogen? Waren het de kleine strubbelingen die tot nu toe hadden plaatsgevonden? Het is ons niet gelukt hierop een afdoend antwoord te vinden. De Gouverneur begon zich echter onmiddellijk van deze kiese taak te kwijten. Na enige weken kon hij de Minister niet veel meer mededelen dan wat losse geruchten waarvan “niemand gaarne de zegsman wil zijn ten nadeele van anderen.”²⁹ Waaruit bestonden die geruchten? Meermalen zou SASSEN zich in fatsoenlijk gezelschap te buiten hebben gegaan en door zijn gedrag vooral de dames veel aanstoot gegeven hebben. Ook in zijn eigen woning zouden handelingen hebben plaats gevonden die de verontwaardiging hadden gewekt. SASSEN had de gewoonte om op een bepaalde avond in de week verscheidene vrienden van beiderlei kunne te zijnen huize te nodigen. Bij een van die gelegenheden zou hij zich in opgewonden toestand – waarschijnlijk lichtelijk aangeschoten – op beledigende wijze geuit hebben over een der aanwezige jongedames en daarna hoogst ongepast over de Curaçaose vrouw in het algemeen. Zijn huis zou daarna door verscheidene lieden gemedend zijn.

In de avond van de 12de april vond echter een incident plaats, dat de Gouverneur eindelijk wat meer houvast gaf voor zijn dossier tegen SASSEN. Deze had namelijk met enige vrienden het plan opgevat een sociëteit op te richten. Na daartoe een algemene vergadering te hebben belegd, waar SASSEN, volgens de Gouverneur “door eene al te vrije uiting zijner mening nog al wat tegenspraak

uitlokte," begaf een deel der aanwezigen zich met de P.G. naar een koffiehuis om daar nog een afzakkertje te nemen.

Het was laat in de avond en het koffiehuis was gesloten. Niettemin waren de heren binnengedrongen en hadden handelingen gepleegd, die door anderen wellicht met een 'verschoonend oog' konden worden aangezien, doch voor het publiek – volgens de Gouverneur – in een geheel ander licht verschenen, toen bleek, dat de Procureur-Generaal daarbij een hoofdrol had gespeeld.

WAGNER vernam deze rel de dag daarna, toen door de kastelein van genoemd koffiehuis een klacht was ingediend bij de Advocaat-Generaal. De Gouverneur ontbood deze bij zich om het geval te horen bevestigen. Daarop verzocht de Gouverneur een afschrift van de klacht en stelde dit in handen van WILLEM SASSEN in diens hoedanigheid van Procureur-Generaal. SASSEN antwoordde in een uitvoerig schrijven, waarin de feiten zoals die door de Gouverneur werden voorgesteld, slechts gedeeltelijk werden toegegeven en in een geheel ander licht werden gesteld. Het gezelschap waarmede de P.G. zich op de avond van de 12de april naar het koffiehuis had begeven, bevatte het puikje van de Nederlandse en Curaçaose bevolking: de heren COOMANS DE RUYTER, commandant van Z.Ms. *De Amstel*, majoor FERGUSON, arts, de luitenants DU CLOUX, VAN ROMONDT, MESQUITA, DE VEER en VAN VOOREN en de heer JAN VAN EPS. COOMANS DE RUYTER had de heren geïnviteerd voor een afzakkertje in het American Hotel, eigendom van de heer SALOMÓN DELVALLE HENRÍQUEZ. Van binnendringen was geen sprake geweest. Volgens verordening moest het hotel dag en nacht open blijven en volgens SASSEN was de verordening op het sluiten van tapperijen op dit hotel niet van toepassing. Toen SASSEN arriveerde, waren er reeds enige heren van het genoemde gezelschap aanwezig. Deze hadden een deur opengevonden en waren dus binnengekomen. De knecht van de kastelein, een zekere LEOPOLD SARASSI, in de wandeling MOROTJE genaamd – hij was waarschijnlijk de helft van een tweeling – bevestigde dit. De eigenaar was die avond uit en de knecht sliep op een gaanderij van het hotel om toezicht te houden.

De heren hadden wat gedronken en daar de kast met sterke drank gesloten was, hadden zij die opengebroken. Toen hadden zij 'pot' gespeeld, een spelletje dat iedere middelbare scholier sinds Pieter Stastok bekend is. Daarbij was het nog al luidruchtig toegegaan. De heren SASSEN en MESQUITA waren door de overige leden van het gezelschap de zaal rondgedragen om de biljarttafels heen en er was nog al eens 'hoera' geschreeuwd. Ook was een glas grog over het biljartlaken uitgestort, doordat luitenant DE VEER op het biljart was gaan staan en gepoogd had het kraaien van een haan na te bootsen. Toen hadden de heren broodjes met kaas laten halen en die in wat rustiger stemming opgegeten. Daarop hadden ze willen betalen, doch MOROTJE kon niet wisselen, waarop het gezelschap zich met veel lawaai had verwijderd.

Het hele geval had niets om het lijf. Een stelletje ambtenaren en zeeofficieren hadden een leuke avond gehad. De volgende dag werd DELVALLE schadeloos gesteld en deze trok daarop zijn aan-

klacht in. Toen echter was de Gouverneur reeds op de hoogte gesteld. De klacht van de logementeigenaar was niet schriftelijk geweest, doch mondeling. De Advocaat-Generaal KOENTZE, om de een of andere reden geen vriend van SASSEN – trouwens de meeste hoofdambtenaren waren dit niet – stelde deze op verzoek van de Gouverneur op schrift, hoewel hij wist dat ze reeds ingetrokken was. Heeft hij dit de Gouverneur medegedeeld? Daarenboven legde DELVALLE op gezegeld papier een verklaring af, dat het geenszins zijn bedoeling was geweest zich te beklagen, doch te ontvangen wat de heren hem schuldig waren. Daarom verklaarde hij nadrukkelijk, dat hij geen proces-verbaal wenste en nu dit was opgemaakt hetzelfde vernietigd wilde hebben. Tevergeefs echter kon SASSEN aan het einde van zijn verdediging schrijven: "Ik vertrouw derhalve, dat aan deze zaak door UHEG geen gewicht zal worden gehegt en de overtuiging bij UHEG zal geboren worden, dat het hier een zeer onbeduidend voorval geldt." Tevergeefs deed hij een knieval, schrijvend dat wat gebeurd was hem leed deed, daaraan toevoegend: "Ik durf van Uwe bekende rechtschapenheid verwachten, dat de zaak door UHEG in het ware daglicht zal worden gesteld en ten mijnen aanzien op verschoonende wijze zal worden opgenomen." Hij had zijn tegenstander een wapen in de hand gegeven waarvan deze een dankbaar gebruik zou maken.

WAGNER was onvermurwbaar, ook nadat het hem bekend werd, dat de klacht van DELVALLE was ingetrokken. Aan de Minister schreef hij, dat hij niet in een beschouwing noch beoordeeling wilde treden van het voorgevallene, doch dat één ding bij hem vast stond: "dat de persoon van den Procureur-Generaal daar niet op zijn plaats was geweest."³⁰

Men kan natuurlijk de Gouverneur verwijten, dat hij zich van een vrij onbetekenend incident bedient om zich te ontdoen van een verdienstelijk ambtenaar. Deze opvatting ziet dit onbetekenend incident niet als de druppel die de emmer deed overlopen; is eveneens blind voor het feit, dat SASSEN's berouw niet al te diep geworteld bleek te zijn. Nadat de Gouverneur hem in kennis had gesteld van de aanklacht van DELVALLE en SASSEN zijn knieval had gedaan, presideerde hij een vergadering van de Koloniale Raad, waar hij het voornemen te kennen gaf zijn levenswijze anders te zullen gaan inrichten. Doch toen hij daarna met enige vrienden ging zitten drinken, geraakte hij weer in een opgewonden toestand en veroorloofde hij zich opmerkingen – volgens de Gouverneur beledigende uitdrukkingen – aan het adres van dezelfde jongedame die reeds eerder door hem in het openbaar was beledigd. Hem werd toen wederom door enige officieren verzocht het huis te verlaten, een verzoek waaraan hij gevolg gaf.³¹

Natuurlijk kwam ook dit incident ter ore van de Gouverneur, die op zijn beurt de Minister van Koloniën inlichtte en zijn zienswijze op het gedrag en de levenswijze van SASSEN besloot met de woorden: "Is het aan de ene zijde zeer te betreuren, dat de zoo belangrijke betrekking van Procureur-Generaal is opgedragen aan iemand van het allooi van den Heer Sassen, ware het voor 's lands dienst wenschelijker dat die gewichtige post door een minder zwak en meer waardig persoon werd ingenomen, aan den anderen kant moet eenigszins gewogen worden zijne positie als huisvader van een talrijk gezin." ³²

Met deze opmerkingen van de Gouverneur is het lot van Mr. SASSEN Jz. beslist. De Minister van Koloniën, VAN BOSSE, pas in functie in het derde Ministerie THORBECKE na vijfmaal in diverse ministeries op hoogst verdienstelijke wijze de portefeuille van Financiën te hebben beheerd, liet er geen gras over groeien en met een voortvarendheid die bijna niet te rijmen viel met ambtelijke voorzichtigheid, schreef hij WAGNER, dat het hem ten volle gebleken was, dat SASSEN zich "blijkbaar geen rekenschap weet te geven van hetgeen hij aan de achtbaarheid van de regterlijke magt en het hooge standpunt dat hij als Procureur-Generaal in de kolonie inneemt, verschuldigd is. Een P.G. toch die deelneemt aan een nachtrumoer waarbij na besloten tijd een publiek koffiehuis wordt binnengedrongen en waarin grove onregelmatigheden worden gepleegd, kan onmogelijk in zijne betrekking worden gehandhaafd." ³³

Maar voordat de Minister de Procureur-Generaal voor ontslag voordroeg, wilde hij hem met het oog op de gunstige overwegingen die tot zijn benoeming aanleiding hadden gegeven, de gelegenheid schenken om dat ontslag op verzoek te bekomen. Zulks werd de Gouverneur verzocht SASSEN mede te delen, terwijl WAGNER tevens opdracht kreeg de officieren die aan het nachtrumoer hadden deelgenomen, de ernstige ontevredenheid van de Minister te betuigen. ³⁴

SASSEN's reactie op het schrijven van de Gouverneur waarin deze hem de ministeriële beslissing inzake zijn ontslag mededeelde met de mogelijkheid dat hij daarom verzoeken kon – SASSEN ontving deze brief waarschijnlijk 22 juni en de termijn om ontslag te verzoeken liep af 6 juli – was die van een volkomen overrompelende schrik. Inderdaad, wien de goden willen verderven, slaan zij met blindheid. De eerste vraag die hij zich stelde, schreef hij de Gouverneur, was of hij zijn ogen wel geloven kon. De tweede, waarom

van alle personen die aan de nachtelijke pret hadden deelgenomen, hij bij uitzondering zo zwaar moest boeten. Zijn ontslag vragen? Dat kon, volgens SASSEN, de Minister niet in ernst verlangen. Weer zette hij zich aan het schrijven van een verdediging, waaruit zeker één zaak volkomen helder wordt: hoe geheel verschillend SASSEN's beoordeling van de situatie is van die van de Gouverneur en hoe sterk hij te kort schoot in psychologisch inzicht, volkomen mistastend in zijn waardebeoordeling van diens karakter.

Een mondeling onderhoud met de Gouverneur opende hem evenmin de ogen. Hij deelde WAGNER mede, dat hij er niet aan dacht ontslag te vragen en onmiddellijk een gerechtelijke actie zou beginnen tegen de bewerker daarvan, indien dit hem verleend werd. Het zwijgen van de Gouverneur had hem een omineus voorteken moeten zijn. Of heeft hij gevoeld, dat er niets meer te redden viel en kan aldus worden verklaard het incident tijdens de zitting van de Koloniale Raad van 29 juni, een incident dat de Gouverneur alleen maar nog meer kon ergeren en prikkelen?

In genoemde zitting werd de koloniale begroting voor het jaar 1872 behandeld. De Gouverneur had reeds in de openingszitting van 9 mei verklaard dat er bezuinigd zou worden. Bij de inleidende besprekingen, in het bijzonder bij het beantwoorden van de begrotingsredevoering van het lid JESURUN, bleek SASSEN in een zeer agressieve stemming te zijn. Zijn opmerkingen, aanvankelijk wel ter zake, dwaalden weldra af naar het persoonlijke vlak. Men moest, zeide hij, bij bezuinigingen, zich niet bepalen tot het afbreken en het afschaffen van ambten. Er waren lieden, die in hun zucht tot bezuiniging zo ver wilden gaan, dat zij het ambt van Gouverneur wilden afschaffen. Toen daarop JESURUN interrumpeerde met de opmerking, dat zulks zeker een overdrijving was, begon SASSEN zich op te winden en repliceerde, dat hij de waarheid gezegd had, getrouw aan zijn beginsel om altijd ruiterslijk voor zijn mening uit te komen. Dit was nog maar het begin. Na discussies over verscheidene zaken, vroeg SASSEN of hij de Voorzitter een vraag mocht stellen. WAGNER kon moeilijk anders doen dan toestemmen, waarop SASSEN vroeg, of het waar was, dat de gouvernementsvilla 'Belvédère' bewoond was, en zo ja door wie en tegen welke huur. Hij had gehoord, dat na het vertrek van DE ROUVILLE de voormalige Nederlandse zaakgelastigde ROLANDUS zijn intrek in de villa had genomen. Hij bracht de Voorzitter in herinnering, dat hij tevoren reeds verzocht had om die woning aan hem te verhuren daar hij ze zeer geschikt achtte voor zijn

groot gezin, terwijl hij er tevens hoge prijs op stelde om daar te wonen wegens de herinneringen die er voor hem aan verbonden waren, herinneringen aan zijn hooggeschatte en zeer gewaardeerde vriend de heer DE ROUVILLE en diens familie (!). Hij hoorde nu mompelen, dat de Heer ROLANDUS zelfs geen huur betaalde en hij wilde weten, of dat waar was.

Men kan zich de ergernis van Gouverneur WAGNER indenken. Deze gaf te kennen, dat hij op de vragen van de Ondervoorzitter geen antwoord behoefde te geven, dat hij geen van de leden van de Raad dergelijke vragen verwachtte, veel minder van de Procureur-Generaal die bekend was met de prerogatieven aan het ambt van Gouverneur verbonden. De bedoelde villa was hem afgestaan en hij kon daarover naar goeddunken beslissen; het voornemen bestond om met het opzenden van de begroting naar Nederland gelijktijdig voorstellen te doen betreffende de verkoop van de villa. Hij persisteerde echter bij zijn mening, dat niemand in de Raad het recht had hem over de villa rekenschap te vragen.

Het had voor SASSEN een duidelijk antwoord moeten zijn. Hij was echter òf met blindheid geslagen òf door de ontslagbrief door het dolle heen. Hij merkte op, dat de villa een landsgebouw was en ten meesten bate van de koloniale kas had kunnen worden aangewend. Hij achtte het niet billijk, dat een dergelijke woning om niet werd afgestaan, wanneer men er huur voor kon ontvangen en betwijfelde het, of zulks met de inzichten van de Nederlandse regering strookte. Was het al domheid op dit chapiter door te gaan, de laatste opmerking was beslist een grofheid. WAGNER weigerde verder te antwoorden, doch verzocht nauwkeurige aantekening van wat er gezegd was in de notulen.³⁵ Vervolgens stelde hij de Minister van Koloniën van het voorgevallene op de hoogte, daarbij gewagend van een "oppositie-geest die bij het publiek teregt een zeer ongunstige indruk moet maken, daar het ziet, dat de man die in de eerste plaats de inzichten van zijn gouvernement diende te steunen en hetzelfde krachtig behoorde ter zijde te staan, dat Gouvernement bestrijdt." ³⁶

Heeft SASSEN gevoeld, dat hij zich weer te veel had laten gaan? De Commandant van *De Amstel*, dezelfde die met SASSEN had geëuifd tijdens het zogenaamde 'nachtrumoer', maakte zondag 2 juli zijn opwachting bij de Gouverneur en verzocht hem, namens de Procureur-Generaal, deze toe te staan in de volgende zitting van de Koloniale Raad openlijk zijn verontschuldigen aan te bieden, waarna de Gouverneur de zaak dan als niet gebeurd ge-

liefde te beschouwen. WAGNER gaf echter te kennen, dat hij het "èn voor de waardigheid van de P.G. èn voor den indruk die zoo iets bij het publiek te weeg zou brengen, beter achtte, dat hij dat achterwege liet." SASSEN heeft het incident dan ook niet weer opgerakeld, toen bij de eerstvolgende vergadering van de Raad de notulen werden voorgelezen.³⁷

De Minister van Koloniën, door de Gouverneur van alles op de hoogte gebracht, handelde met bekwame spoed. Bij K.B. van 8 augustus 1871 werd Mr. WILLEM SASSEN Jz., Procureur-Generaal in de Kolonie Curaçao eervol ontslagen "met ingang van den eersten dag der maand, volgende op die waarin dit Besluit te zijner kennis zal worden gebracht . . ." ³⁸

Dit schrijven werd door de Gouverneur ontvangen op een tijdstip, dat er weer een incident had plaats gehad, dat door WAGNER als een 'ergerlijke handeling' betiteld werd. Een grote menigte juichte SASSEN de 18de september op straat toe en vergezelde hem naar Club 'De Gezelligheid.' Daar hield hij een korte rede die weliswaar achteraf niets strafbaars bleek te bevatten, doch voor de Gouverneur aanleiding was om SASSEN van de verdere uitoefening van zijn functies te 'verschonen'. Advocaat-Generaal KOENTZE werd tijdelijk P.G. De Gouverneur verwittigde de nodige instanties, in de eerste plaats de Koloniale Raad, van dit onslag.³⁹ Deze, die bij het ontslag van DE ROUVILLE twee maal 'en corps' zijn sympathie voor de ontslagene had gemanifesteerd en tegen het ontslag had geprotesteerd, zweeg nu. Een paar pamfletten wezen op enige reactie, doch het leek niet, dat de kolonie al te zeer getroffen was. Een ingezonden stuk in *De Onpartijdige* vestigde op een bijzonder aspect van schorsing en ontslag de aandacht: "Nu de P.G. afgetreden is, wordt er slechts één *Katholiek* in het Hof van Justitie aangetroffen. Al de overige ambtenaren in en bij het Hof zijn Protestant, ofschoon de meerderheid der bevolking *Katholiek* is . . ." ⁴⁰

De Minister van Koloniën, wiens voortvarendheid niet in twijfel kan worden getrokken, was inmiddels op zoek gegaan naar een nieuwe Procureur-Generaal en had deze gevonden in Mr. J. O. H. RAMAER, kantonrechter te Appingedam. Evenals SASSEN zou hij een jaarwedde genieten van fl. 6000.

Hiermede scheen het drama in eilandformaat, dat begon met uitzetting van ballingen, zijn finale te hebben bereikt. Dat niet de finale, doch pas de *prélude* was afgelopen, voorzagen weinigen. Het pleit voor het inzicht van de Gouverneur – en voor zijn men-

senkennis – dat hij meer moeilijkheden duchtte. Inderdaad, nu eerst begon het spel ernst te worden.

Wel mocht de Gouverneur beducht zijn voor de gevolgen van dit tweede ontslag. Allereerst verklaarde SASSEN zich tot het eind van de maand september in functie te beschouwen. Vervolgens diende hij in Nederland een klacht in tegen de Gouverneur, bewerende dat met zijn ontslag de wet was geschonden en de Gouverneur ingevolge het Regerings Reglement van 1866 strafbaar zou zijn. Dan werden 2 oktober ten verzoeken van SASSEN bij exploit van de Deurwaarder gedagvaard de Advocaat-Generaal en de Gouverneur om op vrijdag 13 oktober voor het Hof van Justitie te verschijnen, teneinde te horen concluderen op de eis die SASSEN als schadevergoeding voor het hem toegebrachte verlies, gesteld had. Die 2de oktober liet SASSEN zich bovendien inschrijven als praktizijn en bood hij zich aan tot het geven van lessen in de rechten, in de staathuishoudkunde en in de Nederduitse en Franse letterkunde.

Beter dan SASSEN hem, doorgrondde de Gouverneur het karakter van de voormalige P.G. Bovendien, ondanks het aanvankelijk uitblijven van heftige reacties op dit tweede ontslag, voelde hij de weerslag in de kolonie vrij juist aan. Iedereen wist, hoe nauw hij bij dit tweede ontslag betrokken was, velen kenden de kleine incidenten die de onderlinge verstandhouding tussen hem en zijn P.G. verslechterd hadden. Hij deelde de Minister zijn bezorgdheid mede, doch eer hij antwoord daarop had ontvangen, waren zijn bange verwachtingen bewaarheid.⁴¹

Wat verwachtte hij? WAGNER kende het explosieve karakter van zijn voormalige Procureur-Generaal.⁴² Zich verongelijkt gevoelend zou deze, vreesde de Gouverneur, niet gauw voor een middel terugschrikken om zich genoegdoening te verschaffen. Ongetwijfeld moet hij in het bezit zijn geweest van zekere demagogische talenten. Wat DE ROUVILLE steeds versmaad had, deed de man die zich zijn vriend noemde en hem zo zeer bewonderde: een beroep op het volk. Mocht dit aanvankelijk, belust op relletjes, met graagte meedoen aan baldadigheden en ordeverstoringen, op de duur vormde zich in de anonieme massa van meelopers een soort van ongeorganiseerde partij van volgelingen voor wie SASSEN de man werd die hun grieven, hun gevoelens van achteruitzetting, hun armoede op zijn schouders nam; de man die niet alleen vocht voor eigen eer- en rechtsherstel – geloofden zij – doch

ook voor eer- en rechtsherstel van de gehele gekleurde bevolking. In hem gingen zij de paladijn zien die hen verlossen zou van het juk van minachting en verguizing dat zij zo vele jaren, ja eeuwen, hadden moeten dragen. PAPACHI SASSEN noemden zij hem, VADERTJE SASSEN, en nog vele jaren hing zijn portret in hun schamele hutten.

'Ergerlijke handelingen' noemde WAGNER de reeks van incidenten die volgde, nadat SASSEN van zijn functie 'verschoond' was. Het waren publieke manifestaties die de greep van de gewezen Procureur-Generaal op de massa toonden.

De eerste ordeverstoring had plaatsgevonden op 18 september toen het volk hem had toegejuicht. Bij die gelegenheid was een groentewagen ondersteboven gegooid. Het wilde gerucht had toen de ronde gedaan, dat SASSEN zich aan het hoofd van een bende had geplaatst die de ruiten bij de Gouverneur had ingegooid. Hij had, zoals gemeld, niets meer gedaan dan een vurige redevoering afgestoken die voor zover men kon nagaan niets strafbaars bleek te bevatten.

Een ernstiger incident vond plaats in de middag van de 25ste september. Omringd door een grote menigte zag men SASSEN aan de waterkant van de Spaanse zijde – zo noemde men in die dagen Otrabanda wel – op en neer lopen, pratend en gesticulerend. Daarna begaf hij zich naar de woning van P. F. KRAFFT, lid van het Hof van Justitie. Deze was niet thuis. Volgens sommige getuigen ging SASSEN daarop in hoogst onbetamelijke bewoordingen te keer tegen de echtgenote van KRAFFT. Toen deze enige ogenblikken later thuiskwam, ging SASSEN hem tegemoet, greep hem bij de jas die zelfs gedeeltelijk scheurde en overlaadde hem met een vloed van scheldwoorden.

De Commissaris van het stadsdistrict, MULLER, begaf zich, toen hij van deze ongeregeldeheid vernam, terstond naar Otrabanda en verzocht SASSEN om naar huis te gaan. Ook tegen hem begon SASSEN toen in tegenwoordigheid van een nieuwsgierig publiek uit te varen. MULLER behield echter zijn kalmte en wist de opgewonden SASSEN met een zoet lijntje naar huis te krijgen. Daar plaatste hij een politiewacht voor de deur, teneinde SASSEN te beletten opnieuw de straat op te gaan en verdere rustverstoring te veroorzaken.⁴³

Er gebeurde enige weken niets, totdat op vrijdag 13 oktober de rechtszitting plaats vond van het Hof van Justitie, waarin KOENTZE en de Gouverneur door SASSEN gedagvaard waren.⁴⁴

De eerste ronde in dit proces werd door Sassen verloren. De voor de Advocaat-Generaal en de Gouverneur optredende praktijkmans J. G. STATIUS MULLER wist het Hof te bewegen tot een gewone behandeling van de zaak, hoewel SASSEN, op grond van het feit dat het hier een naar zijn mening zuiver personele rechtsovername

betrof tot schadevergoeding wegens onrechtmatige daad, voortvloeiende uit de wet, art. 130, op summierië behandeling aandrang. SASSEN berustte echter, akte verzoekende dat het O.M. ten deze had moeten worden gehoord.

Na afloop van de zitting, die door een talrijk publiek was bijgewoond, werd SASSEN opgewacht door een grote menigte – volgens de Gouverneur lieden uit de lagere volksklasse – luide toegejuicht en met bloemen bestrooid. Men vergezelde hem naar een particuliere woning waar hij geruime tijd vertoefde – volgens vrienden om de volksovatie, hoe vreedzaam ook, te ontwijken – waarna hij huiswaarts keerde naar Otrabanda. Spoedig was hij echter opnieuw door een grote massa juichende lieden omringd die hem naar zijn huis vergezelden en geestdriftig uiting gaven aan hun gevoelens voor hem. De politie kon niet anders dan constateren, dat hij die manifestatie niet had gezocht. 's Avonds werd hem een serenade gebracht en voor zijn huis vuurwerk afgestoken. Daarop kwam SASSEN naar buiten en hield een korte redevoering over welks inhoud de partijen het niet eens waren. De Gouverneur deelde de Minister mede, dat SASSEN toen zijn gevoeligheid over de beslissing van het Hof had gelucht; SASSEN's vrienden beweerden, dat hij alleen maar zijn hartelijke dank had betuigd voor de blijken van belangstelling en daarna het volk gemaand had zich ordelijk te gedragen. Vast stond, dat de publieke orde niet verstoord werd.⁴⁵

Enige dagen later werd SASSEN door het Hof van Justitie voor de tijd van zes maanden in de uitoefening van het ambt van praktijkszijn geschorst, volgens zijn vrienden "om redenen door dit Rechterlijk College als goed en gegrond bevonden", volgens de Gouverneur wegens "een hoogst ongepast en kwetsend schrijven" door SASSEN aan het Hof toegezonden.⁴⁶ In *De Onpartijdige* van 19 oktober protesteerde SASSEN tegen deze maatregel van het Hof. De toon die hij toen aansloeg schoot zeker erg te kort in de eerbied verschuldigd aan dit hoogste rechterlijk college. Niemand beter dan de voormalige Procureur-Generaal kon dit weten. "Dergelijke handelwijze," schreef hij, "van een rechterlijk Collegie, voor het meerendeel uit afhankelijke ambtenaren bestaande behoeft geen commentaar ..."

De Onpartijdige met de polemische ondertitel *Curaçaosche Courant, hoofdzakelijk aan de vrije behandeling van de belangen dezer kolonie gewijd*, onder redactie van A. M. CHUMACEIRO Az. speelde in het conflict tussen de Gouverneur en de Advocaat-Generaal aan de ene en SASSEN aan de andere zijde een actieve rol door haar kolommen voor laatstgenoemde open te stellen, zodat hij daar naar hartelust kon fulmineren tegen de bewerkers van het al of niet vermeend onrecht hem aangedaan. Dat zij ook wel eens een stuk plaatste van SASSEN's tegenstanders, cijfert het feit niet weg, dat de pers in het algemeen voor SASSEN partij trok evenals de

overgrote meerderheid van de bevolking, al zal SASSEN wel hebben overdreven, toen hij in een ingezonden stuk het aantal zijner tegenstanders in de kolonie op hoogstens 25 schatte.⁴⁷

Naast *De Onpartijdige* heeft *De Curaçaosche Courant*, het semi-officiële regeringsorgaan, alleen maar belang voor de historicus die deze kwestie napluist vanwege haar uitvoerige verslagen van de vergaderingen van de Koloniale Raad.

Ofschoon SASSEN in het volgende nummer van *De Onpartijdige* de beschuldiging van de hand wees als zou hij beledigend en kwetsend over het Hof geschreven hebben, beweerend, dat hij zich 'in beleefde termen' had geuit, noemde hij toch, in hetzelfde stuk, de beslissing van het Hof "eene onbekookte en onbesuisde decisie." Maar rechtsherstel zou komen: "Il y a des juges à la Haye."⁴⁸

Weer een week later, in het nummer van 2 november, stortte SASSEN de fiolen van zijn toorn uit over de man tijdelijk met zijn functie belast: KOENTZE. Deze speelde in het conflict een niet al te duidelijke rol. Hij schijnt een slappe figuur geweest te zijn en zonder dat wij zouden willen beweren, dat hij naar de pijpen van de Gouverneur danste, daar dit allicht kwaadwilligheid bij WAGNER zou insinueren, gaf zijn zwakheid de Gouverneur kans tot domineren. Of hij het befaamde proces-verbaal van het nachtruomoer geantidateerd heeft, zoals SASSEN beweerde, staat niet vast. Wel, dat hij spoedig schoon genoeg kreeg van zijn tijdelijk ambt van Procureur-Generaal. SASSEN's aanval op hem was rechtstreeks. "De publieke zaak moet publiek behandeld worden," schreef hij. En na met enige voorbeelden de onbekwaamheid van de waarnemend P.G. te hebben geïllustreerd, eindigde SASSEN zijn aanval aldus: "De Edel Groot Achtbare Heer Koentze deed beter zijn ontslag te nemen en, onder toezigt van den eenen of anderen, planten te gaan pooten voor de cochenilleteelt. Noos ta speroe es kos ta mihoo."⁴⁹

SASSEN's scherpe toon werd met de week venijniger. Zijn stukken in *De Onpartijdige* illustreren dit.⁵⁰ In het nummer van 16 november schreef hij wederom een tweetal ingezonden stukken die sommige heethoofden misschien hebben doen gnuiven, doch verstandige lieden wel zullen hebben doen inzien, dat dit de weg tot rechtsherstel en verzoening zeker niet was.

Steeds hamerend op hetzelfde aambeeld, dat van zijn schorsing, werd deze nu genoemd "een tour de force door eenige clowns in de regten uitgevoerd." Over de Gouverneur schrijvend noemde hij deze nu 'de gewezen sergeant.'

Natuurlijk liet WAGNER niet na enige exemplaren van het weekblad naar de Minister van Koloniën op te sturen. Deze had reeds eerder ge-

schreven, dat de Gouverneur gebruik kon maken van alle middelen die konden strekken om de onregelmatigheden en wanordelijkheden door het optreden van SASSEN veroorzaakt, te beëindigen. Consideraties, aanvanke-lijk nog in acht genomen met het oog op de vroegere verdiensten en op grond van het feit dat de Gouverneur persoonlijk door SASSEN in het conflict was betrokken, behoeften niet meer in acht te worden genomen wegens "zijn voortdurende verregaande wanordelijke gedragingen die de rust onder de overigens zoo vreedzame bevolking op Curaçao schijnen te bedreigen."⁵¹ WAGNER kreeg verlof zonder aanzien des persoons te handelen.

In het andere ingezonden stuk verklaarde SASSEN zijn aanhang bij de Curaçaose bevolking: "De 20.129 min 25 bewoners van Curaçao, die mij om mijne openhartigheid, mijne waarheidsliefde en mijn vrijheidsmin liefhebben en op de handen dragen, zijn verwonderd dat ik nog zoo gematigd ben. Hun edel hart bloedt als zij zien dat een eerlijk en oprecht man, een vriend des volks, een verdediger van de regten en vrijheden der ingezetenen, een strenge handhaver der wet, die humaniteit aan stipte naleving zijner ambtspligten heeft gepaard, een bestrijder van misbruiken, een meedogenloos vijand van knoeierijen en van geheime rapporteurs en in het duister wroetende lasteraars, aldus wordt behandeld en het slagtoffer is geworden van de schandelijkste intrigue, die immer tegen een braaf ambtenaar heeft kunnen gesmeed worden." Na deze lofspraak op zichzelf vervolgde hij: "De schitterende ovatiën, die mij dagelijks te beurt vallen en waarvoor ik de bevolking niet dankbaar genoeg kan zijn . . . moeten tenslotte der Regeering in het Moederland de oogen doen openen."

Men kan dit alles zeer pathetisch vinden, zonder nochtans de tragiek in het lot van deze 54-jarige man en vader van een talrijk gezin te miskennen, hoe zeer hij ook zichzelf door miskennen van de situatie en waarschijnlijk ook door zijn zwakheid voor de drank dit alles op de hals had gehaald. Gedurende 28 jaar had hij in Nederland een goede advocatenpraktijk gehad; hij was interimair Rijksadvocaat geweest; als lid van de Raad van Toezicht en Discipline voor de Orde der Advocaten had hij wel waarschuwingen, berispingen en schorsingen uitgesproken, doch ze nooit ontvangen; hij had deel uitgemaakt van de Provinciale Staten van Limburg en van de Gemeenteraad van Maastricht; hij had zitting gehad in een commissie afgevaardigd door genoemde Provinciale Staten om de Koning een adres tot afschaffing van de belastingen op steenkool te overhandigen; in het district Nijmegen, waar hij vrijwel onbekend was, had hij voor de verkiezingen van de Tweede Kamer bijna 900 stemmen op zijn naam verenigd. Inderdaad, een staat van dienst om trots op te zijn. "Hoe moet ik niet te moede zijn," schreef hij, "bij een handvol onbeduidende wezens, die zich Aristocraten wanen van Curaçao en niets anders zijn dan West-indische parvenus."⁵²

Ondertussen had op 10 november voor het Hof van Justitie de voortzetting plaats gehad van de rechtsvordering van Sassen tegen de Advocaat-Generaal en de Gouverneur. Na afloop van de zitting bracht een grote volksmenigte SASSEN een daverende ovatie, wederom werd in Otrabanda vuurwerk afgestoken terwijl hem tevens een serenade gebracht werd. De politie greep niet in. Dat de politie niet optrad lag volgens de Gouverneur niet aan het feit dat geen ordeverstoringen plaats vonden – wat SASSEN's vrienden steeds beweerden – doch veeleer hieraan, dat de gewezen P.G. ook onder de lagere politie-agenten zeer veel aanhangers had. Daarom ook aarzelde WAGNER toe te slaan. Toen hij eindelijk een ministerieel antwoord kreeg met instructies wat te doen, had de situatie zich dermate toegespitst, dat er een dode en verscheidene gewonden gevallen waren.⁵³

In genoemd schrijven van de Minister als antwoord op een brief van de Gouverneur van 21 oktober, werd voorgesteld om in het belang van de openbare orde een keur aan de Koloniale Raad voor te dragen met de soort en de maat der daarbij te bedreigen straf voor ordeverstoorders. Doch vrijdag 24 november, minstens twee weken voor WAGNER dit schrijven van de Minister van Koloniën in handen kreeg vond een nieuw, veel ernstiger incident plaats. In de derde zitting van 17 november verzocht SASSEN dat het Hof zou bevelen de gedaagden op feiten en vraagpunten te horen; daar deze bij monde van hun praktijks tot afwijzing van dit verzoek geconcludeerd hadden, werd, na de conclusie van de eiser tot toewijzing van dit verzoek de dag voor pleidooi over dit incident bepaald op vrijdag 24 november, precies een week later. In de geschiedenis van Curaçao zou men deze wel de bloedige vrijdag kunnen noemen.

De avond aan deze vrijdag voorafgaande verscheen in *De Onpartijdige* een ingezonden stuk van zeer hatelijke inhoud, ondertekend door iemand die zich 'Plurimapater' noemde en de Advocaat-Generaal en tijdelijk Procureur-Generaal KOENTZE tot mikpunt van een aantal beschuldigingen maakte, die duidelijk bewijzen hoezeer de gemoederen zich verhitten.

In een ander artikel beluisteren we een nieuwe toon: "Die de vergadering van den Kolonialen Raad heeft bijgewoond, welke, om de Katholieken plezier te doen, op het feest van Aller Heiligen was belegd . . .", een bewijs van de geprikkeldheid die in de kolonie ging heersen.⁵⁴

Het is onmogelijk alle ingezonden stukken te releveren, alle stemmen een plaats te geven in het concert van ontevredenheid,

van kritiek, van ergernis en gevoelens van gefrustreerdheid, dat zich plotseling liet horen. Was SASSEN er werkelijk de dirigent van? Het is nauwelijks te geloven. Zijn afkomst – Nederlander of macamba, de in Nederland geborene – en zijn taal scheidden hem van de bevolking. Het is waar, dat sommige Nederlanders deze hinderpalen wisten te overbruggen en Curaçaoënaar werden door zich volkomen te adapteren aan de geaardheid en zich het Papiamentu eigen te maken. Niet SASSEN. Zijn ingezonden stukken bewijzen zulks. Zij stonden veel te ver van de gewone man, van de 'lieden van de koeleur', zoals deze in oude geschriften genoemd worden. Hoe zouden ze SASSEN's taal, doorspekt met Latijnse en Franse uitdrukkingen hebben kunnen begrijpen? Niettemin is het wel zeker dat hij op de een of andere wijze de primitieve rechtsgevoelens van de gewone man ergens heeft geraakt. Hoe? Dat is SASSEN's geheim, zijn oratorisch talent misschien, door zijn vijanden een demagogisch talent genoemd. Doch hij werd de man van de kleine luiden, hun man. 'Viva, viva papachi Sassen,' dat verde het in die tijd over het eiland.

De spanning naderde haar hoogtepunt en Gouverneur WAGNER was een van de weinigen die de situatie correct aanvoelde. Zijn briefwisseling met de Minister van Koloniën legt daar welsprekend getuigenis van af. Hij zag SASSEN's aanhang met de dag groeien en rumoeriger worden. Weldra zou de politie niet meer te vertrouwen zijn en zeker de toestand niet meer in de hand hebben. "Sassen," schreef hij naar Den Haag, "gaat voort met het veroorzaken van wanorde en het bedekt opruien der lagere volksklasse, waarbij hij steeds de nodige voorzichtigheid in acht neemt om buiten het bereik der strafwet te blijven." ⁵⁵ Niet alleen het gehalte van de politie baarde de Gouverneur daarbij zorg, meer nog de vroegere betrekking tussen SASSEN en de marechaussee wier chef de gewezen P.G. qualitate qua geweest was. Bovendien verkeerde de bevolking in de waan, dat men in Nederland de handelwijze van de Gouverneur afkeurde en ook daar de bevolking sympathiek tegenover de voormalige Procureur-Generaal stond. Heeft deze de hand gehad in de verspreiding van dergelijke geruchten, zoals de Gouverneur beweerde? Bewoog hij de Curaçaose bevolking ongeregelde opstootjes in Den Haag in verband te zien met eigen spanningen? ⁵⁶

Daar het Gouvernement ovaties en volksdemonstraties vreesde, wanneer het Hof van Justitie zijn vierde zitting, vrijdag 24 no-

vember, zou houden, liet KOENTZE in zijn kwaliteit van waarnemend Procureur-Generaal door advertenties in *De Curaçaosche Courant* en *De Onpartijdige* en door aanplakking bekend maken, dat het afsteken van vuurwerk op publieke wegen en straten verboden was. Ook herinnerde hij aan een oude Publicatie van 1833 waarbij "het schreeuwen of eenig ander rumoer, alsmede verzamelingen op straat en op openbare plaatsen" met straf werd bedreigd. Daarenboven werden de marechaussees met pistolen gewapend en de troepen van het fort gereed gehouden om zo mogelijk onmiddellijk te hulp te komen. Volgens sommigen werden zelfs de kanonnen op Fort Amsterdam geladen.

Daar *De Curaçaosche Courant* in haar verslag omtrent wat die vrijdag gebeurde een soberheid betracht die misleidend werkt, geven wij hier de gebeurtenissen weer, zoals ze worden beschreven in *De Onpartijdige*, in een ander blad van kortstondige levensduur, de *Civilisadó*, in een brochure door vrienden van SASSEN uitgegeven en in de correspondentie van WAGNER aan de Minister van Koloniën, hopen in die elkander soms tegensprekende berichten een juiste koers te hebben gehouden.

Op de zitting van het Hof die vrijdagmorgen werd beslist, dat WAGNER en KOENTZE 18 december zouden moeten verschijnen, teneinde op feiten en vraagpunten te antwoorden. Het Hof besliste daarbij, dat de waardigheid van Gouverneur geen beletsel was om WAGNER's verschijnen te bevelen. Van dit incidenteel vonnis tekende WAGNER onmiddellijk appèl aan bij de Hoge Raad in Nederland in de hoop, dat dit college termen zou vinden de zaak principieel uit te maken, zodat er aldus een einde zou komen aan de dagvaardigingen van SASSEN tegen hem voor daden als Gouverneur verricht. Inderdaad maakte de Hoge Raad daar een einde aan, natuurlijk tot grote teleurstelling van SASSEN.

Een grote menigte wachtte buiten het einde van de zitting af en toen SASSEN eindelijk verscheen, trad een jongeman naar voren die hem zwijgend een ruiker bloemen aanbood. De politie arresteerde het jonge mens onmiddellijk. Verscheidene andere arrestaties van lieden die hun sympathie voor SASSEN of verontwaardiging om de arrestatie van de jongeling kenbaar maakten, volgden. Toen de menigte daarop begon te morren – en volgens een andere lezing een dreigende houding aannam – trad de politie die weken lang ovaties en luidruchtigheid door de vingers had gezien, eensklaps hardhandig op en deelde sabelhouwen uit. Op deze wijze gelukte het verdere manifestaties te verhinderen.

De met geweld herstelde rust bleek van korte duur. 's Avonds verzamelde zich een grote menigte in Otrabanda en begaf zich

naar de woning van SASSEN onder het uiten van 'viva's' voor WILLEM – Z.M. de Koning – en SASSEN. Toen de menigte ondanks het vermaan van de politie niet uiteenging, maakte deze gebruik van de vuurwapenen, zodat verscheidene gewonden vielen. De menigte reageerde daarop met het werpen van stenen; volgens een lezing waren daarvoor alleen straatjongens verantwoordelijk. Doch een steen trof ongelukkigerwijs de Districts-Commissaris MULLER, die op de grond viel. Een andere lezing wil, dat MULLER door een slag van een der marechaussees per ongeluk getroffen werd. Hoe het ook zij, de waarnemende P.G. KOENTZE riep dadelijk de hulp in van de militaire macht. De troepen, paraat sedert de vroege morgen, begaven zich in snelle mars, waarschuwend schoten lossend, naar de woning van SASSEN. Zijn huis werd daarop op heftige wijze beschoten. SASSEN bevond zich thuis met enige vrienden. Hij werd gedwongen met zijn vrienden naar een achterkamer te vluchten. Vervolgens liet de waarnemend P.G. de deuren openbreken en rukte met een aantal politiemannen en militairen naar binnen. SASSEN werd gearresteerd en als een misdadiger naar de gevangenis gebracht. Daar werd hij in een cel geplaatst. De vrienden en bedienden van SASSEN, eveneens gearresteerd, werden spoedig los gelaten. Er werd geen onderzoek ingesteld naar wapenen, hoewel SASSEN de waarnemend P.G. daartoe uitnodigde.

~~De soldaten hadden SASSEN'S woning beschoten daar naar zij~~ beweerden, vanuit de tuin op hen geschoten was. De politie-agenten die tegenwoordig waren, hadden daarvan echter niets gemerkt en waren bereid dit met een eed te bevestigen. Op weg naar de gevangenis hadden de soldaten voortdurend waarschuwingschoten gelost, doch deze moeten dan toch vrij laag gericht zijn geweest, want verscheidene mensen werden getroffen, waarvan een dodelijk.

Groot was de ontsteltenis op het eiland, groot ook de verontwaardiging van een belangrijk deel van de bevolking, sterk de afkeuring om dit drastisch optreden. De waarnemende Procureur-Generaal en de Districts-Commissaris – de laatste was overigens slechts licht gewond – werden in de publieke opinie over het algemeen als de hoofdschuldigen gelaakt.

Maar niet alleen onder de bevolking heerste consternatie. Terwijl op een ongewoon vroeg uur de straten leeg waren en alle woningen gesloten, vergaderden diezelfde avond in het fort verscheidene officieren van de stedelijke schutterij, teneinde te over-

leggen wat dit korps onder de bestaande omstandigheden kon doen. Vele officieren waren van oordeel, dat de schutters, die over het algemeen tot de lagere volksklasse behoorden, niet te vertrouwen waren; andere waren van oordeel, dat men er juist een blijk van vertrouwen in zou zien, wanneer de handhaving van de rust aan de burgerij zelve zou worden toevertrouwd en stelden voor, dat de schutterij wachten zou betrekken, terwijl het garnizoen, welks optreden zoveel schrik had veroorzaakt, binnen het fort zou blijven. Ook hier waren de gemoederen nogal geschokt. Met de laatste mening ging de Gouverneur accoord. Dientengevolge betrokken de schutters vanaf maandagavond in Punda en Otrabanda de wacht. De zaterdag daarvoor, volgende op de bloedige vrijdag, had de Gouverneur zich in een Proclamatie tot de bevolking gericht en haar ernstig gewaarschuwd zich te onthouden van ordeverstoring, tevens een dringend beroep doende op krachtdadige steun van allen tot handhaving van de openbare orde en rust.⁵⁷

De volgende dagen verliepen rustig. De Gouverneur, oud-militair, wist wat organiseren was. Hij waarschuwde de Stationscommandant om zijn schip naar een boei aan de ingang van het Schottegat te verhalen, teneinde het kruitmagazijn aldaar te surveilleren.⁵⁸ De Koloniale Ontvanger werd opgedragen om alle buitenlandse schepen terstond na aankomst op wapenen en ammunitie te onderzoeken en bij lossing streng toezicht te doen houden.⁵⁹ Op het verzoek van KOENTZE om de staat van beleg af te kondigen, ging hij niet in. Deze, misschien gepiqueerd hierover, diende daarop zijn ontslag in als waarnemend P.G., een functie die hem zeker niet al te veel genoegens had bezorgd. Dit ontslag werd door WAGNER aanvaard. Mr. I. P. SMEELE, lid van het Hof van Justitie werd met de verdere waarneming van het ambt belast in afwachting van de komst van Mr. RAMAER. SMEELE was pas terug van verlof in Nederland en stond, naar de Gouverneur opmerkte, nog onbevangen tegenover de heersende moeilijkheden.⁶⁰

Inmiddels had het Hof de invrijheidstelling van SASSEN bevolen, waaraan onmiddellijk werd voldaan. Hij had drie dagen in de gevangenis doorgebracht. Daar hij onmogelijk zijn zwaar gehavende woning kon betrekken nam hij zijn intrek bij de Consul van Haïti, MONSANTO. Hij verbleef daar enige dagen waarna hij een woning op Pietermaai betrok hem door MONSANTO ter beschikking gesteld. Diezelfde maandag werden 's avonds, zoals gemeld, de militaire wachten vervangen door schutters. De toestand scheen zich enigszins te ontspannen.

Hoe de Gouverneur dacht over het besluit van het Hof om SASSEN in vrijheid te stellen, blijkt duidelijk uit een brief aan de Minister van Koloniën: "Eerbied voor eene regterlijke beslissing vorderde de invrijheidstelling van de Heer Sassen en hoe gaarne ik ook eene andere beslissing had gezien, gaf het Regerings Reglement mij geene bevoegdheid om tusschenbeide te treden. Ik mag het U.E. echter niet ontveinzen, dat uit die beslissing mogelijk de schromelijkste gevolgen voor de kolonie kunnen voortspuiten ..." WAGNER was er absoluut van overtuigd, dat SASSEN niet zou nalaten het lagere volk op allerlei wijzen op te hitsen. En aan het einde van genoemd schrijven merkte de Gouverneur op: "Ik mag niet besluiten zonder U.E. mededeeling te doen, dat door verscheiden personen het plaats gehad hebbende meer wordt toegeschreven aan eene poging der gekleurde bevolking om de bestaande orde van zaken hier te veranderen en dat daarbij ook de godsdienst in het spel is, t.w. naijver van de *R. Katholieken op de Protestanten en Israëlieten* terwijl men de aangelegenheden van de Heer Sassen slechts als voorwendsel zou bezigen." ⁶¹

De wildste geruchten deden de ronde. Men beweerde zelfs dat de schoonzoons van de Haïtiaanse Keizer SOULOUQUE troepen was gaan halen op Haïti. Beducht voor een herhaling van het gebeurde op bloedige vrijdag, richtte een veertigtal ingezetenen tot de waarnemend P.G. SMEELE een adres om hun diensten aan te bieden bij de surveillance tot handhaving van de orde. Dit aanbod werd aanvaard. Misschien daardoor verliepen de laatste weken van het jaar rustig en konden Sinterklaas en Kerstfeest toch nog vrij opgewekt worden gevierd. In de bladen, in de eerste plaats in *De Onpartijdige* ging de polemiek echter ongestoord voort en zelfs in de kuise kolommen van *De Curaçaosche Courant* verschenen wat meer pikante stukken.

Waarschijnlijk nog vóór het einde van het jaar kreeg SASSEN een teleurstelling te incasseren. Op zijn adres inzake een vervolging in rechten van de Gouverneur wegens zijn eervol ontslag uit 's Lands dienst, antwoordde de Minister dat "de Gouverneur van Curaçao door het nemen der beschikking waarover de adressant zich beklagt in geenerlei opzicht de grenzen zijner bevoegdheid heeft overschreden." Een tweede adres van SASSEN, strekkende om in aanmerking te komen voor een rechterlijke betrekking in Oost- of West-Indië of wel voor het ambt van zaakgelastigde in Venezuela, werd eveneens afgewezen. De stemming van de gewezen P.G. zal er daarom tegen het einde van het jaar of het begin van 1872 niet veel beter op geworden zijn.

Het jaar 1872 zette in met een bijzonder heftige polemiek in de Curaçaose pers en vooral SASSEN ging daarbij te keer als een Don Quijote tegen windmolens. Verbazend is daarbij wat in de veel gesmade koloniale tijd in de pers werd getolereerd. De Gouverneur werd openlijk beschuldigd van 'valsheid in authentiek geschrift' en wegens 'onregmatige daad'. Uit de correspondentie van de Gouverneur met de Minister van Koloniën blijkt, hoezeer WAGNER vreesde, dat het aanzien van het hoogste ambt in de kolonie zou verminderen door deze aantijgingen. De vele gewonden van de bloedige vrijdag bedolven bovendien het Gouvernement met requesten om schadevergoeding en vele dezer requesten waren door SASSEN eigenhandig geschreven. Daarvan dachtte de Gouverneur niets dan nadeel en teleurstelling. Ook de komende zitting van de Koloniale Raad waarin natuurlijk de wanordelijke gebeurtenissen van de afgelopen maanden en speciaal de bloedige vrijdag onderwerp van discussies zouden uitmaken, werd door WAGNER met zorg tegemoet gezien.⁶²

Er gebeurde aanvankelijk echter niets en om de situatie nog meer te ontspannen kregen land- en zeemacht, die sedert het voorgevallene op 24 november binnen de forten of aan boord gehouden waren, wederom verlof om uit te gaan en te passagieren. Geruchten, dat SASSEN was vermoord, die nog al wat onrust op straat veroorzaakten, bleken niet waar te zijn. Andere geruchten als zou men straatjongens betaald hebben om 'Viva Willem Sassen' te roepen, bleken eveneens ongegrond te zijn. Wel lag er enige waarheid in het gerucht, dat leden van de Koloniale Raad waren lastig gevallen. Bij onderzoek bleek, dat twee joodse leden op straat door enige 'lieden van de koeleur' op nog al forse wijze waren aangesproken, doch dit was, omdat zij ervan verdacht waren de Gouverneur de strenge maatregelen van 24 november te hebben aangeraden en de bevolking bij de nieuwe Procureur-Generaal RAMAER, toen pas aangekomen, in een slecht daglicht te hebben gesteld.⁶³

WAGNER bleef echter op zijn hoede en de troepen bleven met scherp gewapend. Dat hij de volle steun genoot van de Nederlandse regering blijkt wel uit een schrijven van de Minister van Koloniën: "dat het den Koning blijkens kabinetsrescript van den 13en dezes nr. 32 heeft behaagd, U door mijne tusschenkomst Zr.Mts. tevredenheid te betuigen over de vastberadenheid en het beleid door U aan de dag gelegd in den geheelen loop van het incident Sassen." De Gouverneur werd gemachtigd deze koninklijke goedkeuring van zijn beleid ter kennis van de bevolking te brengen. Op

deze wijze hoopte men kennelijk de geruchten tot zwijgen te brengen als zou SASSEN de steun hebben van de Nederlandse regering.⁶⁴ Ook het antwoord op een request, enige maanden te voren door een zekere GIJSBERT D. DE WINDT en een aantal medeondertekenaars aan de Koning gericht, inhoudende het verzoek om SASSEN "als vergoeding voor het ongelijk" dat hem zou zijn aangedaan, opnieuw in een betrekking te plaatsen, moet de ogen van SASSEN's volgelingen hebben geopend en hen niet in het onzekere hebben gelaten waar de Nederlandse regering stond. De Heer SASSEN, had de Minister daarbij geantwoord, had doorslaande bewijzen geleverd, dat hij "volkomen ongeschikt was voor de gewigtige betrekking te Curaçao welke hem was toevertrouwd en het had Z.M. behaagd zich met deze zienswijze te vereenigen." ⁶⁵ Zelfs in de verslagen van *De Onpartijdige* betreffende de zittingen van de Tweede Kamer waarin de ongeregeldheden op Curaçao werden besproken, komt deze houding van de regering in het Moederland duidelijk uit. De Minister van Koloniën deelde echter niet het gevoel van de Kamer, "dat de Gouverneur van Curaçao tegenover den voormaligen Procureur-Generaal van gebrek aan veerkracht zou getuigen." ⁶⁶

WILLEM SASSEN liet niet na dit antwoord van de Minister te hekelen. Dit antwoord komt, schreef hij "uit den mond van den bevoegden (!) beoordeelaar Herman Wagner en van een handvol geheime rapporteurs en briefschrijvers van hetzelfde allooi. Een brevet van ongeschiktheid mij door den Minister uitgereikt door wezens die niet alleen ongeschikt, maar buitendien onbekwaam zijn, is het schoonste certificaat van geschiktheid dat mij immer heeft kunnen gegeven worden." ⁶⁷

In de eerste week van 1872 arriveerde op Curaçao de nieuwe Procureur-Generaal Mr. RAMAER. Hij werd in een zitting van de Koloniale Raad van 12 januari geïnstalleerd en daar de voorzitter van het Hof van Justitie, Mr. D. C. PRINCE, ernstig ziek was – hij stierf eind januari – rustte deze taak op het oudste lid van het Hof, Jhr. Mr. D. M. RAMMELMAN ELSEVIER, volgens WAGNER "een onbesproken en onberispelijk mensch," maar van een "zwak onzelfstandig en vreesachtig karakter."

Doch in RAMAER vond de Gouverneur de man die de situatie aandurfde. De nieuwe P.G. liet er geen gras over groeien. Tegen het einde van de maand januari werd SASSEN gedaagd, teneinde over verscheidene incidenten, beginnende met het gebeurde in de Club 'De Gezelligheid' – zijn rede aldaar in september – gehoord

te worden. SASSEN nam de handschoen op. In *De Onpartijdige* had hij kort te voren geschreven: "Sasser et resasser les malhonnêtes gens . . . c'est une mission, que la Providence m'a donnée pour débarrasser cette chère colonie et ses braves habitants des méchants des traîtres et des assassins. Mon nom Sassen l'indique. *Ik blijf* in de kolonie tot dat ik die zending volbracht zal hebben, en vrees noch kogels noch vergif." ⁶⁸

Zo naderde de laatste fase in dit drama: SASSEN's dagvaarding voor het Hof, de vrijspraak van het ten laste gelegde en de pogingen van de Gouverneur om de voormalige P.G. van het eiland en uit de kolonie te verwijderen, pogingen die op een mislukking uitliepen.

Op 30 januari 1872 ving ter openbare terechtzitting voor het Hof van Justitie op Curaçao het correctioneel geding aan tegen Mr. SASSEN. Hij werd beschuldigd van het volgende:

1. aanranding, boosaardig en openbaar, van de waardigheid en het gezag van 's Konings vertegenwoordiger in de Kolonie en belediging van die ambtenaar
2. belediging van een magistraatspersoon der administratieve macht [de Advocaat-Generaal KOENTZE is hier bedoeld], in de waarneming van zijn bediening door woorden, strekkende om zijn eer en kiesheid aan te randen
3. opruiing der menigte, door aanspraken in het openbaar gehouden, om misdrijf te begaan, welke opruiing zonder gevolg is gebleven.

Daar niemand tot het aanhangig maken van dit strafgeding een klacht had ingediend, had het Openbaar Ministerie ambtshalve het initiatief tot vervolging genomen. Dit was in overeenstemming met de artikelen 19 en 21 van het Wetboek van Strafvordering. Het was een detail dat door een zestigtal ingezetenen van het eiland over het hoofd was gezien, toen zij een request indienden om de Gouverneur te verzoeken de "klagte door ZHEG ingediend" in te trekken. Dit request werd de Gouverneur door een commissie van drie personen – de Curaçaoënaars P. F. G. CURIEL, G. PALM en D. CORSEN – overhandigd na de zitting van het Hof van 30 januari en bevatte daarnevens nog een tweede verzoek, ingeval aan het eerste niet kon worden voldaan, namelijk om bepaalde rechters uit te nodigen "zich van de kennismaking der zaak te verschonen" of wel hen uit hun betrekking te ontslaan, omdat het publiek van mening was "dat de onbezoldigde leden van het Hof van Justitie in de aanhangige zaak van Mr. Sassen Jz. . . . de vereischte onafhankelijkheid en onpartijdigheid" niet bezaten en zij geen vertrouwen inboezemden.⁶⁹

De nieuwe Procureur-Generaal adviseerde de Gouverneur ten sterkste aan geen van beide verzoeken te voldoen. Dit advies grondde hij o.a. op art. 297 van bovengenoemd Wetboek en art. 160 2de lid van het Curaçosea

Regerings Reglement, doch ook op minder wettelijke redenen. Hij wees er op, dat dit adres een nieuw bewijs was van de slechte geest in de kolonie, die sedert het ontslag van SASSEN een groot deel van de bevolking had geïnfecteerd, een geest van verzet tegen elke autoriteit en van ingenomenheid met wie zich tegen het gezag verzette. Naar zijn mening moesten er van uit Nederland ten spoedigste maatregelen getroffen worden die het mogelijk zouden maken om SASSEN voor goed uit de kolonie te verwijderen.

Natuurlijk gevoelde de Gouverneur veel voor dat laatste. Allerlei geruchten circuleerden weer. Steeds was SASSEN, wanneer hij zich op straat vertoonde, vergezeld van een joelende en opgewonden menigte, die ieder ogenblik tot daden van geweld kon overslaan. Reeds eerder had zulk een menigte voor SASSEN's woning een voorstelling gegeven van zijn arrestatie en opbrenging naar de gevangenis. Weliswaar had SASSEN daarover zijn ontevredenheid betuigd, maar zijn greep op de massa was er niet minder door geworden. De Curaçaose volksaard kennende, vreesde de Gouverneur, dat deze niet lang in toom zou kunnen worden gehouden, zelfs niet door SASSEN. Een ander gerucht wilde, dat SASSEN verradelijk zou zijn vermoord – dit was niet het eerste van die aard, zoals wij hiervoor reeds melden – en bracht het leven van iemand die hem kort te voren nog bezocht had in groot gevaar, daar het volk deze persoon voor de moordenaar hield. Weer een ander gerucht hield in dat SASSEN met de mail zeer gunstige berichten uit Nederland had ontvangen en dat hij door de Koning tot Gouverneur van Curaçao zou zijn benoemd. Een paar oplopen die echter niet veel te betekenen hadden, waren hiervan het gevolg.

De rechtszittingen die 30 januari begonnen, waren wel de bewogenste – en misschien ook wel de onstuimigste – in de geschiedenis van het Curaçaose Hof. Niet alleen ging SASSEN daarbij op hoogst onbetamelijke wijze tegen verscheidene leden van het Hof te keer – RAMAER schreef de Gouverneur, dat hij deze leden bij "herhaling heeft door het slijk gesleept en beledigd" – doch de voorzitter RAMMELMAN ELSEVIER bleek niet bij machte SASSEN's philippica's te stuiten en demonstreerde wel openlijk zijn onmacht tegenover de oratorische talenten van de gewezen P.G. Hij bepaalde zich er slechts toe SASSEN een paar maal tot de orde te roepen, doch deze stoorde zich daar in het minst niet aan en voegde de Voorzitter zelfs eenmaal toe: "Mijnheer, interrompeer mij toch niet zoo telkens, ik ben vrij in mijne verdediging!"

De zitting duurde drie dagen en SASSEN verloor wel enige ronden doch hij slaagde er in de tweede zitting op een bepaald moment te doen verdagen, waarna die verdaagde zitting werd uitgesteld tengevolge van een door SASSEN ingezonden geneeskundig certificaat van dokter LANSBERG, een uitstel dat volgens de Gouverneur en de Procureur-Generaal slechts ten doel had de zaak te traineren. Elke zitting werd telkens door een menigte mensen bijgewoond, vooral vertegenwoordigers van het lagere volk. Of-

schoon er grote opgewondenheid onder het volk heerste, vielen er nog geen incidenten voor.

Doch kleine ongeregeligheden bewezen de spanningen die heersten. Op 23 januari werd een marechaussee op wacht onverhoeds door een aantal lieden aangevallen, zodat hij de vlucht moest nemen. Andere aanvallen volgden. Twee militairen moesten zelfs in het hospitaal worden opgenomen. Een waarschuwing gericht aan de bevolking en gepubliceerd in *De Curaçaosche Courant* van 3 februari bewijst de ernst van die overvallen. Minder handtastelijk doch niet minder symptomatisch waren de schotschriften, gedurende de nacht op allerlei particuliere woningen aangeplakt, die voornamelijk ten doel hadden de gekleurde bevolking op te ruien tegen de Joodse ingezetenen.

Wat er eigenlijk gedaan zou moeten worden, was WAGNER natuurlijk reeds lang duidelijk: SASSEN moest het eiland verlaten.⁷⁰ Doch toen hij daarover de Minister schreef, was diens antwoord een teleurstelling. Zonder wijziging van het Regerings Reglement was een dergelijke uitzetting niet te realiseren en de Minister betwijfelde of een wijziging van genoemd Reglement bij de wetgevende macht in Nederland wel een gunstig onthaal zou vinden.⁷¹

Het rechtsgeding tegen SASSEN vond 13 februari voortgang. Hij gedroeg zich die dag rustig, doch de dag daarop, nadat de P.G. conclusie had genomen tot veroordeling tot een gevangenisstraf van tweeënehalf jaar en 100 gulden boete, kreeg hij het weer te kwaad en liet hij zijn drift de vrije teugel.

De uitspraak van het Hof werd bepaald op 21 februari. Met tenietdoening van de eis van de Procureur-Generaal werd SASSEN vrijgesproken van het eerste punt van de aanklacht, terwijl hij voor de beide andere punten werd veroordeeld tot boeten ten bedrage van 125 gulden totaal.

Zowel de Gouverneur als de P.G. verheelden hun teleurstelling niet. RAMAER die zich al spoedig na zijn aankomst door SASSEN zowel in zijn kantoor als per brief minder heus behandeld zag, karakteriseerde SASSEN's houding niet alleen als verregaand onkies en brutaal, doch wees er de Gouverneur op, dat zich door toedoen van de voormalige P.G. een partij aan het vormen was van "een niet onaanzienlijk getal ingezetenen, bijna zonder uitzondering kleurlingen en, gelijk hij [SASSEN] leden der Roomsche-Katholieke kerk, wier heimelijke, aan kleur en godsdienst ontleende wrok . . . hij op deze wijze voortdurend blijft aanwakkeren om zichzelf in hunnen aanhang een steun en zoo mogelijk wraak te verschaffen over de beweerde hem aangedane mishandeling."

Omdat daardoor de publieke geest hand over hand zou worden gedemoraliseerd, leek het hem noodzakelijk – te meer “nu het Hof op Curaçao Mr. Sassen’s agitatie met vrijspraak had beloond” – SASSEN zonder verwijl het verblijf op Curaçao te ontzeggen en omdat zulks niet zou gaan zonder verandering van het Regerings Reglement desnoods de wetgevende macht in Nederland in te schakelen. Andere repressieve maatregelen zouden, voorspelde RAMAER, niet baten. Zelfs een strafvervolging was hem veeleer welkom dan gevreesd. Immers, deze bewerkte een zeer plausibele reden tot agitatie en de gelegenheid ambtenaren der administratieve of rechterlijke macht in het publiek door het slijk te halen.⁷²

RAMAER stelde daarenboven de Gouverneur in kennis van een tweetal brieven aan hem gericht met zinnen als: “Indien het U al aan praktikale kennis en ervaring ontbreekt en Uw handen blijken verkeerd te staan . . .” en “. . . dan zal ik mij niet alleen tot het Hof wenden, maar U buitendien aan de Hoge Regering signaleren als volstrekt ongeschikt en onwaardig om de hoge betrekking te vervullen die men aan uwe jeugdige en onervaren handen heeft toevertrouwd.”⁷³

Begrijpelijk dat RAMAER zich verplicht had gevoeld SASSEN de deur te wijzen, onbegrijpelijk echter wat SASSEN toch bezielde mag hebben zulk een toon aan te slaan. RAMAER bezat echter niet het geduld en de lijdelijkheid van de Curaçaose rechters, ook was hij uit een ander hout gesneden dan KOENTZE. Met klem bleef hij er op aandringen middelen te zoeken die tot SASSEN’s verwijdering zouden kunnen leiden. Bovendien wist hij WAGNER over te halen de Minister van Koloniën te verzoeken een tweede oorlogsschip naar Willemstad te zenden, althans zolang voor de Kolonie te bestemmen als SASSEN daar zou verblijven. En tenslotte schreef RAMAER de Procureur-Generaal bij de Hoge Raad in Nederland, teneinde diens gevoelen inzake de behandeling van de zaak SASSEN door het Curaçaose Hof te vernemen.⁷⁴

Ambtelijke molens draaien langzaam. Het duurde maanden, eer RAMAER antwoord ontving. Wanneer het volumineuze antwoord eindelijk in de Kolonie aankomt, blijkt dit voor de Gouverneur en de Procureur-Generaal hoogst teleurstellend. Immers, de Hoge Raad aanvaardde in strijd met RAMAER’s gevoelen, verzachtende omstandigheden, wees op verscheidene fouten in de gehele procedure, doch concludeerde eveneens tot geldboete bij een beschuldiging en vrijspraak en ontslag van rechtsvervolging bij andere aanklachten. In de zeven of acht maanden die waren verlopen eer dit antwoord op Curaçao arriveerde, was

daar weer heel wat voorgevallen en had het niet aan spanningen ontbroken.

In de eerste plaats treffen wij weer aan legio aantal ingezonden stukken door SASSEN, zijn vrienden of vijanden in *De Onpartijdige* en de *Civilisadó* gepubliceerd. Hun lectuur is interessant, doch opent geen nieuwe gezichtspunten in het conflict. Interessanter is, dat SASSEN van tactiek veranderde. Zou hij hebben ingezien, dat ondanks de milde vonnissen en de vrijspraak van het Hof, de serenades en toejuichingen van de massa, zijn positie zodanig was, dat hij er niets door kon bereiken? Het is waar, dat zijn geschrijf in de plaatselijke bladen voortging, doch daarnaast probeerde hij nu op andere wijze de Gouverneur en de door hem gehate ambtenaren dwars te zitten. Een stroom van requesten werd op de gouvernementsinstanties losgelaten, zelfs de Koning werd nu in het conflict betrokken door een request dat 640 ingezetenen van de Kolonie ondertekenden en Z.M. was toegezonden nog vóór het Hof de reeds vermelde uitspraak gedaan had, d.w.z. in de afkoelingsperiode tussen de laatste zitting van het Hof en de uitspraak van 13 februari. Ook hier als in het request van een zestigtal ingezetenen hiervoor vermeld, werd opnieuw wantrouwen uitgesproken tegen de onbezoldigde leden van het Hof en Z.M. verzocht deze en de plaatsvervangende leden te ontslaan. Toen het toch zeer milde vonnis bekend werd, waren deze 640 ondertekenaars verre van voldaan en lieten in *De Onpartijdige* een scherp protest horen.⁷⁵

Hoewel de Koning in krasse bewoordingen zijn ongenoegen uitte over dit tot hem gerichte request en zulks de Gouverneur natuurlijk alleen maar welkom kon zijn, beklagde deze zich toch bij de Minister van Koloniën over de weinig daadwerkelijke steun, die hij vanuit het Moederland mocht ontvangen. Hij wenste versterking van het garnizoen en het stationeren van een tweede oorlogsschip. "De toestand der Kolonie," schreef WAGNER in april 1872, "is zoolang de Heer Sassen hier verblijft niet buiten gevaar en gaat den onvermijdelijken ondergang tegemoet. De demoralisatie der bevolking neemt hand over hand toe, omdat men ziet dat niets afdoende gedaan en den Heer Sassen vrij spel gelaten wordt. Hij gaat steeds voort met beleedigende stukken, die niet geregteijk schijnen vervolgbaar te zijn, in de nieuwsbladen te plaatsen." ⁷⁶ Daar inmiddels tussen SASSEN en de redacteur van *De Onpartijdige* meningsverschil was ontstaan, vindt men in deze maanden zijn artikelen in de *Civilisadó*. "Helaas," merkte RAMAER op naar aanleiding van SASSEN's heftig geschrijf – de P.G. kwalificeerde het als schaamteloos – "valt het niet onder het bereik der voor deze Kolonie in de tegenwoordige omstandigheden veel te vrijgeveige strafwet." ⁷⁷

Maar wij merkten op, dat SASSEN's tactiek was veranderd. Vanaf maart of april 1872 werden de gouvernementsinstanties overstroomd met requesten, alle nagenoeg van dezelfde inhoud, geschreven door dezelfde persoon – volgens de Gouverneur was dit SASSEN – "ter erlanging van gronden voor geëmancipeerden." Weer deden geruchten de ronde – volgens de Gouverneur was SASSEN er de verspreider van – ditmaal hielden ze in, dat bepaalde gouvernementsgronden eigenlijk eigendom waren van de geëmancipeerde slaven en dat het gouvernement zich deze gronden als mede een deel van de tegemoetkomingsgelden voor de emancipatie en bestemd voor de vrijgemaakte slaven, had toegeëigend. "Gelukt deze poging," schreef WAGNER, "dan is het lot van de planters en buiten-

bewoners zeer te beklagen. Nu reeds weigert de neger vrij algemeen allen arbeid; blijven zij daarin volharden, dan is de gehele ondergang van den landbouw en de veeteelt niet ver meer af.”⁷⁸ Voor de zoveelste maal drong hij aan op maatregelen die tot SASSEN's verwijdering zouden kunnen leiden, doch de antwoorden van de Minister luiden hierop ontkennend.

Ook RAMAER zag met stijgende ongerustheid de adressenstroom toemen, daar hij bij afwijzing – die natuurlijk zeker was – alleen maar meer onrust verwachtte. Beide mannen waren het er over eens, dat het troepencontingent versterkt moest worden, doch evengoed als de Gouverneur wist RAMAER, dat hun stem in Nederland die van een roepende in de woestijn was. Een verandering van Minister – in juli nam BOSSE ontslag en werd opgevolgd door de bekende FRANSSEN VAN DER PUTTE – bracht geen verandering in dezelfde slappe politiek voor de West. WAGNER kreeg mooie brieven, werd later, na afloop van het Sassen-incident benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, doch er arriveerden geen soldaten op Curaçao en evenmin een tweede oorlogsschip. Zelfs een oorlogsschip dat van Suriname naar Nederland stroomde, deed Curaçao ondanks het verzoek van de Gouverneur, niet aan.

Aldus gingen de weken en maanden vol latente en openlijke spanningen voorbij, tot, langzamerhand, de bevolking van Curaçao ging inzien, dat SASSEN's manier om rechtsherstel te provoceren, niet de juiste was. Of misschien was het simpel een kwestie van verzadiging. Per slot van rekening kan men ook van opstootjes genoeg krijgen. De greep van SASSEN op de massa, die hij meer dan twee jaar had gehad, ging verslappen. Het zijn eerst de wat beter gesitueerden, die hem de rug toekeren. Wij vermeldden reeds het meningsverschil met de heer CHUMACEIRO van *De Onpartijdige*. Dit blad constateerde met zekere verlichting, dat SASSEN's verzoek tot vervolging van Advocaat-Generaal KOENTZE en Districts-Commissaris MULLER wegens het met geweld binnendringen van zijn woning op bloedige vrijdag niet ontvankelijk werd verklaard, zodat aldus een einde werd gemaakt aan een zaak die, zoals *De Onpartijdige* het uitdrukt “eene spanning in het leven heeft geroepen, die, dank God, thans aan het afnemen is.” Zeker waren er nog spanningen doch het bleek niet nodig de staat van beleg af te kondigen en de kijk op de situatie zowel van de Gouverneur als van zijn Procureur-Generaal bleek wat al te pessimistisch geweest te zijn. Het ‘Viva Sassen’ of ‘Viva Willem’ nam in de loop van dit jaar in duidelijke mate af.

Ook de verschijning van een nieuw weekblad met de trotse titel *De Onafhankelijke* welks redacteur CONQUET een groot vriend van SASSEN was, veranderde weinig aan het feit, dat SASSEN een verloren slag leverde. De vele ingezonden stukken die de kolommen van *De Onafhankelijke* vullen werpen geen nieuw licht op de kwestie en vervelen op den duur, dankzij allerlei persoonlijke

aanvallen op lieden die weinig of niets met de zaak SASSEN te maken hadden, doch alleen doelwit van SASSEN's toorn werden, omdat zij er openlijk voor uit kwamen niet aan zijn zijde te staan. Het blad heeft slechts kort bestaan.

Ook de feestdagen aan het einde van het jaar 1872 verliepen ondanks de bange voorgevoelens van de Gouverneur, rustig. De aandacht van de bevolking wendde zich van SASSEN af. Hij zal zich zeker bewust geweest zijn van de verandering die om hem plaats vond. Op Curaçao was voor hem geen plaats meer. 7 mei 1873 scheepste hij zich met zijn gezin in naar Nederland. Zijn vertrek verliep vrijwel onopgemerkt, al had hij dit in de *Civilisadó* aangekondigd. Wel hebben de Gouverneur en de Procureur-Generaal nog enige tijd de vrees gekoesterd, dat hij zou terugkeren en bij de Nederlandse regering geïnformeerd of zulk een terugkeer verhinderd kon worden – dit bleek met wettige middelen echter niet mogelijk – maar deze vrees werd niet bewaarheid.

Een kleine pleister op de bittere wonde van miskennen en frustratie is misschien geweest de toekenning van een medaille door de Venezolaanse regering. Deze medaille in de Orde van het Borstbeeld van de Libertador werd hem – vanzelfsprekend – niet toegekend voor de vele troebelen door hem veroorzaakt, doch voor een rechtskundig advies door hem op verzoek van de Venezolaanse handelsagent op Curaçao uitgebracht en waarvoor hij geen betaling had willen aanvaarden. Daar een opleving der spanningen werd gevreesd wanneer aan zijn verzoek om toestemming tot het aanvaarden van dit buitenlandse ordeteken niet zou worden voldaan, adviseerde de Minister van Koloniën hem de gevraagde toestemming te verlenen, wat dan ook bij K.B. van 31 januari 1873 geschiedde. Het moet voor de vertrekkende SASSEN een zij het schrale troost geweest zijn, dat zijn diensten, door eigen land niet gewenst, in ieder geval door een vreemde mogendheid werden gewaardeerd. Kleinzielig was echter dat, ofschoon hem op advies van FRANSSEN VAN DER PUTTE het aanvaarden van genoemde medaille werd toegestaan, deze vergunning zich niet uitstreckte over het dragen van genoemd ordeteken.⁷⁹

In Nederland nam hij nog deel aan een verkiezingsstrijd in het toenmalige district Nijmegen als kandidaat van de Liberalen, doch werd niet gekozen. Deze verkiezingsstrijd gaf aanleiding tot een variatie op de samenspraak van Raphaël en Lucifer in Vondel's Lucifer. Wegens moeilijkheden in zijn huwelijk zou hij zich daarop niet meer thuis gevoeld hebben in Nederland; met één van zijn dochters vestigde hij zich te Brussel. 29 december 1877, 60 jaar oud, is hij in een psychiatrische inrichting te Evere bij Brussel overleden.⁸⁰

PAPACHI SASSEN noemde de Curaçaose bevolking hem lange jaren.

Honderden portretten van hem werden gretig gekocht door de gekleurde en zwarte bewoners van het eiland die, zoals zij zeiden, hun kinderen en kleinkinderen de blanke man wilden tonen die zich aan een zwarte gelijk stelde en voor de rechten van de neger opkwam.

Wij geloven, dat SASSEN daarmee te veel eer is gegeven. Hij heeft gestreden tegen de Gouverneur en tegen die ambtenaren die door hem verdacht werden als bewerkers van zijn ongeluk. Doch hij vocht voor zichzelf, voor eigen eer- en rechtsherstel. Zijn verbond met de lagere volksklasse was een monsterverbond, geen gemeenschappelijke belangen bonden hen, alleen een gemene vijand. Misschien zelfs mogen wij van opzettelijke misleiding spreken, wanneer hij de arme kunukuneger het bezit van een eigen stukje grond voorspiegelt. Hij heeft niets gedaan voor de Curaçaoënaar en hem alleen maar gebruikt als een middel tot agitatie.

Zo is ons oordeel over Mr. WILLEM SASSEN Jz. niet gunstig. Natuurlijk eist een strijd voor eer- en rechtsherstel waardering. Maar SASSEN voerde deze door zijn gebrek aan zelfbeheersing op een niet te vergoelijken wijze. Dit gebrek aan beheersing heeft SASSEN op den duur alleen maar kwaad gedaan. Reeds in 1871 weigerden de leden der Schoolcommissie met hem samen te werken. Ook de Bisschop en de overige R. K. geestelijkheid, in het begin vol begrip aan zijn zijde, joeg hij door zijn onbeheerstheid en tomeloze felheid tegen zich in het harnas. Hij is het tragisch voorbeeld van een hoogst begaafd man wiens intelligentie echter wordt uitgeschakeld door een orkaan van gevoelens. Menselijker en in de aanvang sympathieker dan de koele WAGNER, moet hij, juist door zijn karakterfouten, tegen deze het onderspit delven. Hij was geen Don Quijote; evenmin een Eduard Douwes Dekker die het leed van de wereld op zijn schouders wilde nemen. SASSEN streed voor SASSEN. Dit plaatst hem op een niveau een man van zijn talenten onwaardig. Het is zijn tragisch lot geweest dit nooit te hebben ingezien.

AANTEKENINGEN

De gegevens voor dit opstel putten wij zo goed als uitsluitend uit het *Gouvernements Archief* te Willemstad, Curaçao (hieronder aangegeven als *A. G.* Archief Gouvernement), en uit de lokale pers, voornamelijk *De Curaçaosche Courant* (aangegeven als *C.C.*) en *De Onpartijdige* (aangegeven als *Onp.*).

1. K. H. CORPORAAL, *De Internationaal-rechterlijke betrekkingen tusschen Nederland en Venezuela 1816-1920*; Leiden 1920, p. 212.
2. A.G. Min. v. Kol. aan Gouv. 15 nov. 1870; deze brief was gericht aan DE ROUVILLE doch werd ontvangen door WAGNER.
3. Voor GUZMÁN BLANCO's reacties zie de uitgebreide Venezolaanse literatuur; zie ook mijn art. in *Oost en West*, okt. 1957: Van een diktator die Curaçao wilde kopen.
4. Zoals wij hopelijk duidelijk maakten werd GUZMÁN BLANCO zelf niet uitgezet; hij verliet Curaçao heimelijk voor DE ROUVILLE tot zijn uitzetting kon overgaan.
5. C.C. 5 febr. 1870.
6. A.G. protest is gedateerd 6 febr. 1870.
7. A.G. Geheim Kabinet 29 jan. 1870.
8. A.G. idem.
9. A.G. Geh. Kab. 18 febr. 1870.
10. A.G. idem.
11. A.G. Gouv. aan Min. v. Kol. 30 mei 1870; DE ROUVILLE heeft het over 'onwettige aanmatigheden' van de heer ROLANDUS.
12. A.G. Geh. Kab. 30 mei 1870.
13. DE ROUVILLE heeft na ontvangst van het uitzettingsbevel zeker veertien dagen gewacht.
14. C.C. 5 nov. 1870.
15. Min. DE WAAL moet bijzonder lange tenen gehad hebben, of wij staan volkomen buiten de sfeer van ambtelijke gevoeligheden. Voor zover wij uit de briefwisseling tussen DE WAAL en DE ROUVILLE konden nagaan, is er niets in te vinden, dat de grenzen van betamelijkheid en eerbied overschreed.
16. *Onp.* 3 nov. 1870.
17. *Onp.* 10 nov. 1870.
18. Pamflet met titel: *Zeet geliefde Ingezeten der Kolonie Curaçao*.
19. *Onp.* 17 nov. 1870.
20. C.C. 22 april 1871.
21. Sint Maarten was toen belangrijker dan Aruba, Bonaire eveneens.
22. *Onp.* 22 dec. 1870; ook de Bonaireanen waren zeer ingenomen geweest met het bestuur van WAGNER, getuige een adres ondertekend door een aantal prominente ingezetenen van het eiland.
23. A.G. Corr. St. Maarten met Curaçao, 8 april 1869.

24. *A.G. Geh. Kab.* 20 dec. 1870; ook in vorige brieven gedateerd 5, 7 en 20 dec. (de laatste niet *Geh. Kab.*) vermeldde WAGNER deze gevoelens voor DE ROUVILLE. Wat betreft de aspiraties van Mr. SASSEN om Gouverneur te worden, hieromtrent konden wij alleen maar de vermelding van geruchten vaststellen. Dr. J. HARTOG in *Curaçao* Dl. 2, maakt zich wel wat erg gemakkelijk van de zaak SASSEN af: "De affaire Sassen is in een algemene geschiedenis van te gering belang om haar in details te beschrijven" p. 738.
25. De Gouverneur kreeg deze titel eerst met ingang van 1 aug. 1926.
26. *A.G. Corr. P.G. aan Gouv.* 5 dec. 1870.
27. *A.G. idem* 7 dec. 1870; zie over de *Virginus*: CORPORAAL, Op. cit.
28. *A.G. Min. v. Kol. aan Gouv.* 9 maart 1861; de redenen tot dit verzoek zijn ons niet gebleken.
29. *A.G. Gouv. aan Min. v. Kol.* 21 april 1871.
30. *A.G. Geh. Kab.* 21 april 1871.
31. *A.G. Gouv. aan Min. v. Kol.* 21 april 1871.
32. *A.G. idem.*
33. *A.G. Min. v. Kol. aan Gouv.* 25 mei 1871, zeer geheim.
34. *A.G. Min. v. Kol. aan Gouv.* 21 juni 1871, zeer geheim.
35. *A.G. Notulen Kol. Raad*, vergadering van 29 juni 1871; zie ook *C.C.* 8 juli 1871.
36. *A.G. Geh. Kab.* 7 juli 1871.
37. *A.G. idem.*
38. *A.G. Min. v. Kol. aan Gouv.* 14 aug. 1871.
39. *A.G. Gouv. aan Adv. Generaal* 19 sept. 1871; aan *Kol. Raad* 20 sept. 1871.
40. *Onp.* 5 okt. 1871.
41. *A.G. Gouv. aan Min. v. Kol.* 22 sept. 1871.
42. SASSEN beschouwde zich toen nog niet 'voormalig'.
43. Wij volgden hier de lezing van WAGNER die ons objectief toeleek; zie *A.G. Gouv. aan Min. v. Kol.* 6 okt. 1871.
44. Deze aanklacht bevindt zich in het archief v/h Hof op Curaçao; zij werd in kopie naar Nederland gezonden; *A.G. Gouv. aan Min. v. Kol.* 6 okt. 1871.
45. Wij volgden hier de lezing van een anonieme brochure, aanwezig in het *A.G.* getiteld *De Gebeurtenissen op Curaçao* gedateerd 19 april 1871, gericht tot de Tweede Kamer, ondertekend met 315 handtekeningen.
46. *A.G.* zie bovengenoemde brochure.
47. *Onp.* 15 nov. 1871; de bevolking telde ruim 20.000 zielen.
48. *Onp.* 26 okt. 1871.
49. *Onp.* 2 nov. 1871.
50. *Onp.* 26 okt. 1871.
51. *A.G. Min. v. Kol. aan Gouv.* 14 nov. 1871.
52. *Onp.* 16 nov. 1871.
53. *A.G. Min. v. Kol. aan Gouv.* 14 nov. 1871; dit schrijven zal door WAGNER niet voor 6 of 7 dec. ontvangen zijn, vermoedelijk nog wel later.
54. *Onp.* 23 nov. 1871.

55. *A.G.* Gouv. aan Min. v. Kol. 21 nov. 1871, geheim.
56. *A.G.* idem.
57. *Onp.* 30 nov. 1871.
58. *A.G.* Gouv. aan Commandant 25 nov. 1871, geheim.
59. *A.G.* Gouv. aan Kol. Ontvanger 25 nov. 1871, geheim.
60. *A.G.* bekendmaking no. 588, 27 nov. 1871.
61. Ingezonden stukken in *De Onpartijdige* en de *Civilisadó* schijnen WAGNER tot deze mening te hebben gebracht.
62. *A.G.* Gouv. aan Min. v. Kol. Geheim Kab. 22 dec. 1871.
63. Zie bovengenoemde brochure no. 45 van deze aantekeningen.
64. *A.G.* Min. v. Kol. aan Gouv. 29 jan. 1872.
65. Genoemd request, aanwezig in *A.G.* is niet gedateerd; antwoord Min. v. Kol. aan Gouv. 10 jan. 1872.
66. *Onp.* 6 jan. 1872.
67. *Onp.* 6 jan. 1872.
68. *Onp.* 13 jan. 1872.
69. Zie bovengenoemde brochure no. 45 van deze aantekeningen.
70. *A.G.* Gouv. aan Min. v. Kol. 6 febr. 1872.
71. *A.G.* Min. v. Kol. aan Gouv. 29 april 1872.
72. *A.G.* Corr. P.G. aan Gouv. 1 maart 1872.
73. *A.G.* id. 23 jan. 1872.
74. *A.G.* P.G. aan de Hoge Raad 23 febr. 1872; P.G. van de Hoge Raad was Mr. F. F. KARSEBOOM.
75. Zie bovengenoemde brochure.
76. *A.G.* Gouv. aan Min. v. Kol. 29 april 1872.
77. *A.G.* RAMAER aan Gouv. 1 mei 1872 en aan Min. v. Kol. 29 april 1872.
78. *De Onafhankelijke* 19 dec. 1872.
79. *A.G.* Min. v. Kol. aan Gouv. 8 febr. 1873; K.B. van 31 jan. 1873; de Ned. zaakgelastigde in Caracas schreef hierover aan de Gouv. 16 dec. 1872.
80. De gegevens in deze alinea werden mij verstrekt door Prof. Dr. F. L. R. SASSEN, kleinzoon van Mr. W. SASSEN Jz.